

leren
voor
morgen

2022

De Staat van het Duurzaam Onderwijs

Voorwoord

Duurzaamheid leeft. Onder jongeren, onder docenten, in de volle breedte van het onderwijs – en ook bij bedrijven en in de politiek. En dat is maar goed ook. Want de leerlingen en studenten van nu groeien op in een wereld die verandert. Klimaatverandering, verlies van biodiversiteit en grote maatschappelijke vraagstukken vragen om mensen die zich bewust zijn van wat er speelt en die actief kunnen en willen bijdragen aan oplossingen. Het onderwijs speelt hierin een belangrijke rol.

Als domeinleider Onderwijs bij Collectief Natuurinclusief en voorzitter van het college van bestuur van Yuverta voel ik een grote verantwoordelijkheid. Ik geloof dat onderwijs over meer gaat dan alleen kennis overdragen. Het gaat ook over leren samenleven, leren zorgen voor onze leefomgeving, en leren bouwen aan een toekomst die gezond en leefbaar is – voor iedereen.

Daarom is het belangrijk dat we inzicht hebben in hoe duurzaam onderwijs er nu voor staat. Dit rapport geeft een beeld van waar we staan en waar kansen liggen. Het laat zien dat er al veel moois gebeurt, bijvoorbeeld in keuzedelen, stages, projecten en duurzame schoolinitiatieven. Het laat echter ook zien dat we nog stappen te zetten hebben. Duurzaamheid is nog niet vanzelfsprekend onderdeel van het curriculum, van lesmethoden of van de dagelijkse praktijk op school. Toch stemt dit rapport hoopvol. Want de wil is er. Bij leerlingen die zingeving zoeken. Bij docenten die hun onderwijs betekenisvol willen maken. En bij scholen die hun deuren openzetten voor samenwerking met de wereld om hen heen. Als we die energie vasthouden en versterken, kunnen we als onderwijs bijdragen aan een veerkrachtige samenleving én aan het welzijn van toekomstige generaties.

Ik nodig iedereen in en rond het onderwijs uit om met dit rapport in de hand door te pakken. Zodat duurzaam onderwijs niet de uitzondering is, maar de norm. Laten we samen bouwen aan onderwijs dat jongeren voorbereidt op de wereld van morgen – en hen het vertrouwen geeft dat zij die wereld ook mee vorm kunnen geven.

Cyrille van Bragt

domeinleider Onderwijs, Collectief Natuurinclusief
voorzitter college van bestuur, Yuverta

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inleiding	4
1. De waarde van duurzaam onderwijs	6
1.1 Mentaal en fysiek welzijn	7
1.2 Leerprestaties	8
1.3 Werkgeluk van docenten	8
1.4 Maatschappelijke uitdagingen	9
2. Houding ten aanzien van duurzaam onderwijs	10
2.1 Politiek	11
2.2 Leerlingen en studenten	12
2.3 Docenten	13
2.4 Werkgevers	13
3. Stand van zaken	14
3.1 Visie	15
3.2 Curriculum	21
3.3 Pedagogiek en didactiek	27
3.4 Professionele ontwikkeling	30
3.5 Omgeving	33
3.6 Gebouw en bedrijfsvoering	37
4. Conclusie	43
5. Verantwoording	47
Bronnen	47

Inleiding

Duurzaamheid betekent letterlijk volhoudbaarheid. Hiermee is het geen hobby of levensovertuiging, maar een wezenlijk onderwerp dat gaat over de volhoudbaarheid van de aarde en van de mensen die erop leven. Deze volhoudbaarheid staat onder druk door de gevolgen van klimaatverandering, een verlies aan biodiversiteit en toenemende ongelijkheid. Het onderwijs waar jongeren worden voorbereid op hun toekomst, is bij uitstek de plek waar het over deze volhoudbaarheid moet gaan. Dit door met leerlingen te praten over de volhoudbaarheid, hen bevattelijk te maken voor de ontwikkelingen die hier afbreuk aan doen en hen te begeleiden bij het bedenken en uitvoeren van oplossingen hiervoor.

Vanuit de urgentie van volhoudbaarheid en met een blik op de toekomst, werkt coöperatie Leren voor Morgen aan een onderwijsklimaat waarin duurzaamheid de normaalwaarde is. In netwerken als [po voor morgen](#), [vo voor morgen](#), [mbo voor morgen](#) en [ho voor morgen](#), en in projecten als [SustainaBul](#) en [Sustainability Skills](#), bouwen alle in de coöperatie verenigde (onderwijs)partijen hieraan.

De [Staat van het Onderwijs](#) die jaarlijks wordt uitgebracht door de onderwijsinspectie kijkt naar de stand van zaken van de belangrijke pijlers binnen het bestaande onderwijssysteem. Maar het kijkt niet in hoeverre duurzaamheid een rol speelt in dit systeem. [Coöperatie Leren voor Morgen](#) heeft de handschoen opgepakt om de Staat van het Onderwijs aan te vullen en samen met [Collectief Natuurinclusief](#) de Staat van het *Duurzaam* Onderwijs te schrijven.

Deze Staat van het Duurzaam Onderwijs schetst de mate waarin in het onderwijs duurzame stappen worden gezet. Hiertoe duikt hoofdstuk 1 in wat de waarde van duurzaam onderwijs is. Hoofdstuk 2 beschrijft de mate waarin de politiek, werkgevers, docenten en leerlingen deze waarden herkennen en daarmee de wens hebben werk te maken van duurzaam onderwijs. Hoofdstuk 3 gaat in op de mate waarin scholen een visie hebben op het gebied van duurzaamheid, en in hoeverre duurzaamheid een rol speelt in het curriculum, de leeromgeving en de pedagogisch-didactische aanpak, in de professionalisering van docenten en in de bedrijfsvoering. Hiermee worden alle aspecten van de [Whole School Approach \(WSA\)](#) voor duurzame ontwikkeling onderzocht. Hoofdstuk 4 presenteert ten slotte de belangrijkste conclusies.

Wat is duurzaam onderwijs?

Duurzaam onderwijs richt zich op alles wat je moet weten, kunnen, willen en voelen om vorm te kunnen geven aan een duurzame toekomst. Het gaat daarbij niet alleen over de overdracht van de benodigde kennis, maar vooral ook over het ontwikkelen van de houding en de vaardigheden die nodig zijn om op basis van die kennis besluiten te kunnen nemen en te handelen. Het leert alles dat dat nodig is om als mens, wereldburger en beroepsbeoefenaar vorm te geven aan een duurzame wereld.

In dit rapport worden de termen duurzaam onderwijs en leren voor duurzame ontwikkeling door elkaar gebruikt. Duurzaam onderwijs wordt niet vormgegeven door een extra boek op een al volle plank. In een duurzaam onderwijssysteem wordt duurzaamheid als uitgangspunt genomen in alle aspecten die van invloed zijn op het leren.

Wat is de Whole School Approach?

De Whole School Approach (WSA) is een door experts en onderwijmakers ontwikkeld raamwerk dat scholen ondersteunt in het vormgeven van duurzaam onderwijs. De WSA helpt om duurzaamheid structureel en in samenhang in de schoolorganisatie te integreren. De WSA richt zich op alle domeinen die van invloed zijn op het leren. Dat betekent niet alleen het curriculum, maar ook de pedagogisch-didactische aanpak, de professionele ontwikkeling van docenten, de bijdrage van de omgeving van de school en de bedrijfsvoering. Dit alles vanuit een gedeelde visie. De WSA kan worden ingezet voor alle typen onderwijs-van basisschool tot universiteit.

1. De waarde van duurzaam onderwijs

1. De waarde van duurzaam onderwijs

De jeugd heeft de toekomst, en het onderwijs heeft de belangrijke taak hen voor te bereiden daarin te leven en te helpen haar vorm te geven. In een wereld waarin jongeren zich zorgen maken over de wereld waarin zij opgroeien, met haar toenemende polarisatie, klimaatverandering en biodiversiteitsverlies (Europese Commissie, 2021) werken onderwijsinstellingen en onderwijsprofessionals er voortdurend aan om zich te verhouden tot deze ontwikkelingen, en hun onderwijs erop aan te laten sluiten. Leren voor duurzame ontwikkeling biedt hierbij volop kansen en draagt tegelijkertijd bij aan het welzijn van jonge mensen, aan hun leerprestaties en aan het werkgeluk van hun leerkrachten.

1.1 Mentaal en fysiek welzijn

Duurzaam onderwijs draagt op verschillende manieren bij aan het fysieke en mentale welzijn van jongeren. Zo heeft het een positief effect op het *mentale* welzijn, omdat duurzaam onderwijs jongeren handelingsperspectief en hoop geeft (Evans T. L., 2015) (Bourn D., 2021). Doordat duurzaam onderwijs zich richt op waardeoriëntatie, 'future literacy' en toepassen van kennis op (lokale) maatschappelijke vraagstukken, zien jongeren maatschappelijke uitdagingen niet langer als abstracte thema's, maar als iets dat zich in hun omgeving afspeelt en waarin zij zelf kunnen handelen (Boeve-de Pauw et al., 2015). Dit helpt tegen het machteloze gevoel dat studenten hebben dat zij zelf weinig kunnen doen om de maatschappij te veranderen (Science Guide, 2023). Hiermee levert duurzaam onderwijs een belangrijke bijdrage aan het mentale welzijn van jongeren, gezien hun toenemende zorgen over klimaat, oorlogen in de wereld en armoede (UNICEF Nederland, 2024). Driekwart van de jongeren van 16 tot 30 jaar oud maakt zich zorgen over het klimaat en een vijfde geeft aan klimaatstress te ervaren (Milieudefensie Jong, 2023).

Ook buitenonderwijs als specifiek component van duurzaam onderwijs heeft een positief effect op het mentale welzijn van jongeren. Jongeren die meer in aanraking komen met groen, hebben minder stress, een positievere stemming, meer veerkracht en een betere kwaliteit van leven (Norwood, 2016) (Tillmann, 2018). Bovendien ervaren leerlingen minder hyperactiviteit en onoplettendheidsproblemen en meer zelfbeheersing nadat zij in aanraking komen met natuur (Vanaken & Danckaerts, 2018). Spelen en leren op een groen schoolplein vermindert sociale problemen en voorkomt het pestgedrag (van Dijk-Wesselius et al., 2018) (IVN, 2025).

Ook kijkend naar het fysieke welzijn, biedt buitenonderwijs kansen. Het geeft leerlingen meer bewegingsmogelijkheden, en dit draagt bij aan de ontwikkeling van de hersenen, ogen, gezond eetgedrag en het voorkomen van gezondheidsproblemen (Mygind, 2007) (Maas, et al., 2021). Hiermee draagt buitenonderwijs bij aan een oplossing voor toenemend overgewicht en achteruitgang van de motorische

ontwikkeling van kinderen (RIVM, 2024) (Nji, 2025). Structureel in de natuur spelen versterkt bovendien het afweersysteem door blootstelling aan bacteriën en schimmels, wat het aantal gevallen van astma en allergieën verlaagt (Zurhake, 2025).

1.2 Leerprestaties

Duurzaam onderwijs geeft ruimte aan de brede ontwikkeling van leerlingen. Hierbij gaat het, naast leerprestaties op het gebied van rekenen en taal, om kennis en vaardigheden die nodig zijn om vorm te geven aan een duurzame toekomst. Daarnaast geldt dat het ervaringsgerichte component van duurzaam onderwijs leerlingen de context biedt die nodig is om de kennis en vaardigheden – op welk leergebied dan ook - te laten beklijven (Grissmer et al., 2023). Deze context is even belangrijk als de leerinhoud. Hoe goed en waardevol de leerinhoud ook is, hij beklijft pas als het in context wordt gepresenteerd. Omdat duurzaam onderwijs vaak aan de hand van contextrijke leeromgevingen wordt gegeven en de verbindingen zoekt met de (lokale) omgeving en de leefwereld van kinderen, draagt dit bij aan de leerprestaties voor alle vakken. Bovendien brengt het contextrijke verbinding tussen vakken.

Ook buitenonderwijs als specifiek component van duurzaam onderwijs draagt bij aan betere leerprestaties. Zo laten verschillende studies zien dat buitenonderwijs bijdraagt aan betere concentratie (Nji, 2025), het beter opnemen van de lesstof en meer creativiteit (IVN, 2025). Dit sluit aan bij onderzoek dat uitwijst dat leerlingen tijdens onderwijs in de natuur meer betrokken zijn bij de les en dat leraren minder hoeven te werken om de aandacht van de leerlingen vast te houden (Kuo et al., 2019) (Largo-Wright et al., 2018). Buitenonderwijs draagt daarnaast ook bij aan zelfvertrouwen in het leren, schoolbetrokkenheid en zelfbeschikking (Mann et al., 2022). Dit zijn cruciale voorwaarden om goed en efficiënt te kunnen leren.

In het gesprek over leerprestaties waarin achterblijvende prestaties op het gebied van rekenen en taal op dit moment bepalend zijn (Inspectie van het Onderwijs, 2024), levert duurzaam onderwijs hiermee een belangrijke bijdrage aan het verbeteren van deze leerprestaties.

1.3 Werkgeluk van docenten

Duurzaam onderwijs creëert omstandigheden die bijdragen aan het werkgeluk van onderwijsprofessionals. Een drijvende kracht in het werk van leraren is dat het werk betekenisvol is, dat je er als leraar toe doet in het leven van leerlingen en dat je bijdraagt aan de toekomst van leerlingen (Heinz, 2015). Duurzaam onderwijs sluit hierop aan omdat het zich expliciet richt op de kennis en vaardigheden die nodig zijn in de omgang met actuele maatschappelijke uitdagingen. Dit maakt het vak relevant, uitdagend en betekenisvol. Bovendien geldt dat duurzaam onderwijs dat in de natuur wordt gegeven, bijvoorbeeld bij buitenonderwijs, ook bijdraagt aan het werkgeluk van

docenten. Meerdere onderzoeken laten zien dat contact met natuur bijdraagt aan de mentale gezondheid en vermindering van werkstress (Maas & Postma, 2020). Leerkrachten onderstrepen dit: zij geven aan dat lessen en pauzes op het groene schoolplein energie geven (Slimmen, et al., 2019).

1.4 Maatschappelijke uitdagingen

Duurzaam onderwijs draait om de ontwikkeling van kennis en vaardigheden die nodig zijn om als burger en beroepsbeoefenaar bij te dragen aan oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen.

Voor iedere leerling en student – ongeacht hun toekomstig beroep – geldt dat zij als wereldburger een rol hebben in het omgaan met maatschappelijke uitdagingen en het vormgeven van een duurzame samenleving. Belangrijke beleidskaders, zoals UNESCO's Education for Sustainable Development (UNESCO, 2022), de [European Green Deal](#) en de EU Biodiversiteitsstrategie (Europese Commissie, 2020), benadrukken de vitale rol van scholen om leerlingen te helpen milieubewust, opgeleid en actief te zijn, om zo te kunnen participeren in de maatschappij van de toekomst. Duurzaam onderwijs geeft invulling aan deze rol: het geeft voeding aan kennis en bewustzijn over duurzaamheid, het voelen van betrokkenheid bij duurzame ontwikkeling, en de ontwikkeling van vaardigheden die nodig zijn om duurzaam te kunnen handelen (O'Flaherty & Liddy, 2017). Wanneer jongeren betrokken zijn bij duurzaamheidsactiviteiten op het gebied van natuur, biodiversiteit en klimaat, draagt dit bij aan hun kennis over duurzaamheid en aan milieuvriendelijk handelen (Peter et al., 2019) (Asah et al., 2012) (Otto & Pensini, 2017).

Naast de rol die duurzaam onderwijs heeft in burgerschapsvorming, heeft het ook een rol in het opleiden van vakmensen die bij kunnen dragen aan oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen. Of het nu gaat om het opleiden van economen, installateurs, technici of politici - duurzaam onderwijs levert door innovatief onderzoek en het opleiden van vakmensen een onmisbare bijdrage aan de samenleving en haar kennisvraagstukken rond de energietransitie, polarisatie en biodiversiteit.

2. Houding ten aanzien van duurzaam onderwijs

2. Houding ten aanzien van duurzaam onderwijs

Het voorgaande hoofdstuk beschrijft de kansen die duurzaam onderwijs biedt in relatie tot complexe vraagstukken in het onderwijs en de maatschappij. Dit hoofdstuk onderzoekt in hoeverre deze kansen gezien worden door verschillende actoren uit de samenleving. We schetsen een beeld in hoeverre de wens leeft om meer stappen te zetten op het gebied van duurzaamheid in het onderwijs. Daarin kijken we naar de wens vanuit politiek, leerlingen en studenten, docenten en werkgevers.

2.1 Politiek

Het belang van meer aandacht voor leren voor duurzame ontwikkeling in het onderwijs wordt internationaal gezien en onderschreven. De landen die samenwerken binnen de Verenigde Naties (VN) tekenden in 2021 de UNESCO Declaration on Education for Sustainable Development (UNESCO, 2022). Hiermee onderschrijven zij het belang van leren voor duurzame ontwikkeling, en zeggen zij toe zich in te zetten voor integratie ervan in alle lagen van het onderwijs. Hiermee dragen ze bij aan de Sustainable Development Goal 4, waarin de lidstaten zorg dragen dat alle leerlingen tegen 2030 de kennis en vaardigheden verwerven die nodig zijn om duurzame ontwikkeling te bevorderen. (SDG Nederland, sd).

Ook de Nederlandse overheid sluit zich hierbij aan. Met het 'Uitvoeringsplan Duurzaamheid in het Onderwijs' wordt ingezet op betere ondersteuning van scholen op dit gebied, met als doel om duurzaamheid verder in te bedden in het onderwijs (Ministerie van I&W, 2024). Dit uitvoeringsplan geeft invulling aan eerdere toezeggingen om met een strategie voor duurzaamheid in het onderwijs te komen (Ministerie van LNV, 2023) Vanaf 2025 gaat de interdepartementale werkgroep Duurzame School over op uitvoering en implementatie van de plannen om het onderwijs te verduurzamen. In deze werkgroep zoeken het Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN), het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), het Ministerie van Klimaat en Groene Groei (KGG), het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (I&W) samen naar verbindingen op het snijvlak van duurzaamheid, circulaire economie, jongeren en onderwijs. Daar waar genoemde ministeries voor het bereiken van hun beleidsdoelen een rol zien weggelegd voor het onderwijs, stemmen zij hun plannen zo veel mogelijk af.

Naast interdepartementaal beleid, ontwikkelen de afzonderlijke ministeries ook eigen beleid voor de verduurzaming van het onderwijs. Zo ziet het ministerie van OCW bijvoorbeeld een belangrijke rol voor het onderwijs in hun Uitvoeringsagenda Klimaat en Energie (Ministerie van OCW, 2023).

Kijkend naar de mate waarin verschillende politieke partijen de wens hebben werk te maken van duurzaamheid in het onderwijs, is er een wisselend beeld te zien. In weinig

landelijke verkiezingsprogramma's komt het expliciet terug, maar er zijn wel aanknopingspunten. De BBB noemt het versterken van 'de biodiversiteit ook door educatie'. Ook Groenlinks-PvdA benoemt het natuurinclusiever vormgeven van groene opleidingen, bijvoorbeeld als het gaat om landbouw. Groenlinks-PvdA en D66 noemen het verduurzamen en vergroenen van schoolgebouwen en schoolpleinen, en de Partij voor de Dieren wijdt een paragraaf aan groene en gezonde scholen, waarbij ze aandacht geven aan groene schoolpleinen, buitenlessen, gezond eten en het uitbreiden van kennis- en lespakketten met informatie over een groenere wereld.

2.2 Leerlingen en studenten

Bij jongeren leeft er een grote wens om meer aandacht voor duurzaamheid in hun onderwijs te genieten. Dit blijkt onder meer uit het manifest dat het LAKS in april 2024 aanbood aan de VO-raad. In dit manifest roepen zij schoolbestuurders en –leiders op om integraal werk te maken van de verduurzaming van het onderwijs (LAKS, 2024).

Ander onderzoek wijst uit dat ruim 90% van de leerlingen in het basisonderwijs ervan houdt om in de natuur te zijn en geeft om de bescherming van planten en dieren, en dat ongeveer de helft van de leerlingen zeer veel belang hecht aan natuurbehoud en duurzaamheid (Universiteit Twente, 2024)

2.3 Docenten

Veel docenten zien in hoge werkdruk en tijdgebrek obstakels om duurzaamheid een structurele plek in het onderwijs te geven (Leren voor Morgen, 2022), maar de wens leeft wel. In Nederland krijgt 85% van de po-leerlingen les van een leerkracht die het een beetje of zeer eens is met de stelling dat lesgeven over duurzaamheid en natuurbehoud prioriteit moet krijgen op school (Universiteit Twente, 2024).

Dit komt overeen met cijfers uit eerder onderzoek dat uitwijst dat twee derde van de deelnemende basisschoolleerkrachten en 80% van de deelnemende docenten op middelbare scholen, de wens heeft om meer aandacht aan duurzame ontwikkeling en andere maatschappelijke vraagstukken te besteden (Leren voor Morgen, 2022). 93% van de leerkrachten in het primair onderwijs ziet dat buitenonderwijs bijdraagt aan betere concentratie, het beter beklijven van de lesstof en het bevorderen van creatief denken bij leerlingen (IVN, 2025). Er is zelfs een toenemend aantal leerkrachten dat in het reguliere onderwijs onvoldoende ruimte vindt om hieraan invulling te geven. Onderzoek van de onderwijsinspectie wijst uit dat de helft van de leerkrachten die bewust kiezen voor particuliere instituten, dit doet dit vanwege hun visie op onderwijs, waar leren in de natuur en aansluiting bij de veranderende maatschappij als belangrijke aspecten worden genoemd. Het onderzoek wijst uit dat docenten zoeken naar een betere balans tussen leren met hoofd, hart en handen, omdat zij dit belangrijk vinden voor de (brede) ontwikkeling van kinderen (Inspectie van het Onderwijs, 2025). Dit sluit aan bij onderzoek dat laat zien dat docenten evenredige waarde hechten aan cognitief, fysiek, emotioneel, spiritueel en actiegericht leren (Collenteur et al., 2023).

2.4 Werkgevers

Omdat duurzaamheid, circulariteit en energietransitie steeds belangrijkere onderwerpen zijn in het bedrijfsleven, bestaat vanuit werkgevers de wens dat hier in het onderwijs aandacht voor is. Dit blijkt onder meer uit de meerjarenbeleidsagenda van de Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (S-BB) (S-BB, 2023). Gedreven door de wens van het bedrijfsleven om duurzame ontwikkelingen en actuele vakkennis sneller in het onderwijs te kunnen integreren, wil de S-BB dat het makkelijker wordt om de kwalificatiedossiers in het mbo te actualiseren. Stakeholders in het mbo en LLO vinden het belangrijk én urgent dat duurzaamheidsvaardigheden integraal (dus niet in slechts één onderdeel van de opleiding) in het onderwijs worden opgenomen. Volgens onderzoek gaat het niet zozeer om de vraag of deze competenties moeten worden geïmplementeerd, maar eerder over *hoe* dit effectief kan gebeuren (CINOP, 2024). Ook het OCW-rapport 'Vandaag is 2040' (KBA Consortium, 2023) pleit voor voortdurende aanpassingen van het onderwijs aan de maatschappelijke transitie om zo voldoende vakmensen op te leiden die hieraan vorm kunnen geven.

3. Stand van zaken

3. Stand van zaken

Dit hoofdstuk schetst - op basis van onderzoeken, feiten en cijfers - een beeld van de mate waarin onderwijsinstellingen in Nederland bezig zijn met leren voor duurzame ontwikkeling. Hiertoe kijken we per facet van de *Whole School Approach* in hoeverre er duurzame stappen worden gezet.

Dit doen we aan de hand van per onderdeel vastgestelde indicatoren. Het gaat hierbij enerzijds om indicatoren die iets zeggen over de ontwikkelingen *binnen* het onderwijs. Bijvoorbeeld het percentage onderwijsprofessionals dat in een onderzoek aangeeft zich te ontwikkelen op het gebied van leren voor duurzame ontwikkeling, of om het percentage scholen dat een keurmerk of certificaat op het gebied van duurzaamheid draagt. Anderzijds gaat het over indicatoren die iets zeggen over de mate waarop partijen *buiten* het onderwijs zich inspannen deze onderwijsinstellingen te ondersteunen. Bijvoorbeeld ontwikkelingen bij uitgeverijen, gemeenten of overheden.

3.1 Visie

Het hart van de *Whole School Approach* (WSA) voor leren voor duurzame ontwikkeling gaat over visie en de vraag waartoe we leren. Hoe het onderwijs eruitziet op alle aspecten van de WSA, wordt sterk beïnvloed door de visie van een onderwijsinstelling. Het hebben van een visie op duurzaamheid in de gehele organisatie is dan ook een belangrijke succesfactor voor een aanpak van duurzaamheid waarin alle aspecten van het onderwijs elkaar versterken.

In dit hoofdstuk onderzoeken we in hoeverre leren voor duurzame ontwikkeling is geïntegreerd in de visies van onderwijsinstellingen door naar de volgende aspecten **binnen het onderwijs** te kijken:

- De mate waarin onderwijsinstellingen hun **missie en visie** op leren voor duurzame ontwikkeling stoelen. En of zij deze missie en visie regelmatig in samenspraak met hun sociale omgeving en partners actualiseren;
- De mate waarin **jongeren** een actieve rol hebben in (de verduurzaming van) het onderwijs en de organisatie;
- De mate waarin het bestuur en management van de onderwijsinstelling hun interne organisatie zo inrichten dat **capaciteit en middelen** beschikbaar zijn om de visie te vertalen naar de praktijk;
- De mate waarin onderwijsinstellingen (de realisatie van) hun visie op leren voor duurzame ontwikkeling actief uitdragen in hun **interne en externe communicatie**.

Stand van zaken

Funderend onderwijs

Missie en visie

In het funderend onderwijs geven verschillende onderzoeken een wisselen beeld van de mate waarin scholen een missie en visie hebben op het gebied van duurzaamheid. Onderzoek van Universiteit Twente wijst uit dat 4% van de schoolleiders in het basisonderwijs het zeer eens is met de stelling dat de school een gezamenlijke visie heeft op duurzaamheid en natuurbehoud. 51% is het hier enigszins mee eens (Universiteit Twente, 2024).

Uit ander onderzoek blijkt dat 26% van de respondenten goed op de hoogte is van de duurzaamheidsdoelstellingen van de organisatie. 65% van de respondenten beoordeelt diens betrokkenheid bij en inzet voor duurzaamheid in de organisatie gemiddeld tot hoog (Dyade, 2024). Deze cijfers duiden op grote betrokkenheid, maar beperkt bewustzijn van expliciet geformuleerde visie en doelstellingen op het gebied van duurzaamheid.

Ook het aantal scholen dat zich aansluit bij programma's als UNESCO-scholennetwerk of Eco-Schools, zegt iets over de mate waarin scholen een integrale en brede visie op verduurzaming hebben, aangezien inzet in deze programma's vraagt om schoolbrede aandacht voor duurzame ontwikkeling. In totaal doen er in Nederland 45 basisscholen en 81 middelbare scholen mee met deze schoolbrede duurzaamheidsprogramma's (Eco-Schools, 2024).

Ondanks deze onderzoeken die laten zien dat er scholen zijn met een missie en visie op het gebied van duurzaamheid, zijn de uitkomsten van het Kwartiermakertraject Duurzaamheid in het Onderwijs, dat in opdracht van de Rijksoverheid is uitgevoerd, voorzichtiger. De kwartiermaker stelt dat het onderwijsinstellingen vaak ontbreekt aan een visie op duurzaamheid in het onderwijs, waarbij het mbo met een percentage van <20% als voorloper wordt gezien (Lodders, 2024).

Leerlingenparticipatie

Als leerlingen actief betrokken worden bij het verduurzamen van de school, laat dit zien dat de instelling duurzaamheid als een gezamenlijk proces ziet. Scholen die deelnemen aan het Eco-Schoolsprogramma werken met leerlingen in het Eco-team aan het verduurzamen van de school. In Nederland zijn er in het funderend onderwijs 126 scholen die meedoen aan het Eco-Schoolsprogramma (Eco-Schools, 2024). In het voortgezet onderwijs zijn er daarnaast ook scholen met zogenaamde 'Green Offices', waarin leerlingen werken aan de verduurzaming van hun school.

Capaciteit en middelen

Een duurzaamheidscoördinator heeft binnen een onderwijsinstelling de taak duurzaamheidsplannen aan te jagen en de uitvoering ervan te coördineren. De aanwezigheid van een duurzaamheidscoördinator zegt iets over de mate waarin het

bestuur en management van de onderwijsinstelling capaciteit en middelen beschikbaar stelt om een duurzaamheidsvisie te vertalen naar de praktijk.

Hoewel de rol en invulling van de functie van duurzaamheidscoördinator per onderwijsinstelling verschilt, zien we de functie in alle onderwijslagen opkomen. Scholen in het funderend onderwijs die deelnemen aan het UNESCO-scholennetwerk of het Eco-Schoolsprogramma, hebben een duurzaamheidscoördinator die een leerlingenteam begeleidt bij de acties die zij opzetten om de instelling te verduurzamen.

Er zijn in het funderend onderwijs 65 UNESCO-coördinatoren en 126 Eco-Schools-coördinatoren. Dit zijn meestal docenten die deze rol binnen taakuren of vrijwillig uitvoeren.

In het voortgezet onderwijs zijn ons in ieder geval negen duurzaamheidscoördinatoren op stichtingsniveau bekend. Daarnaast zijn er enkele scholen met een duurzaamheidscoördinator op locatieniveau. In een lopende pilot met deze duurzaamheidscoördinatoren is een voorlopig beeld dat zij te weinig tijd ervaren om de ambities die zij hebben te kunnen vervullen, en dat het lastig is gefocust aan de functie te werken als er geen tijd wordt vrijgemaakt in hun lesrooster.

Ander onderzoek bevestigt het beeld dat er weinig capaciteit of steun beschikbaar is om de duurzaamheidsvisie ten uitvoer te brengen. Terwijl 84% de eigen houding ten opzichte van duurzaam gedrag hoog beoordeelt en 89% een hoge of gemiddelde aansluiting van duurzame waarden met de organisatie ervaart, beoordeelt slechts 9% van de respondenten de waargenomen steun van de organisatie op duurzaamheid hoog (Dyade, 2024).

Ook het advies en werkplan 'Naar een duurzame onderwijspraktijk' - het resultaat van het Kwartiermakerstraject Duurzaamheid in het Onderwijs - beschrijft dat in navolging het ontbreken van richting (zie paragraaf missie en visie) ook tijd en middelen ontbreken om operationeel invulling te geven aan duurzaamheid in het onderwijs. Docenten geven aan gebrek aan steun te ervaren om met duurzaamheid aan de slag te gaan. Op hun beurt ervaren schoolbestuurders en directies weinig sturing en aanmoediging van bovenaf. (Lodders, 2024)

Middelbaar beroepsonderwijs

Missie en visie

Het mbo geeft een positief beeld als het gaat over het aantal instellingen dat een integrale aanpak op duurzaamheid heeft vastgelegd in de instellingsvisie. De gemiddelde score van de mbo-instellingen die deelnamen aan de SustainaBul MBO was al hoog en steeg licht. In 2023 haalden de deelnemende instellingen gemiddeld 81% van het totaal aantal te behalen punten. In 2024 was dit 84% (Leren voor Morgen, 2024). Van mbo-instellingen die niet deelnemen aan de SustainaBul MBO zijn geen gegevens bekend.

In dit licht is ook de ondertekening van de SDG Charter door de MBO Raad het noemen waard. Met het tekenen van deze SDG Charter op de ledenvergadering in 2020, sprak de MBO Raad de ambitie uit de leden te verleiden en ondersteunen bij het ontwikkelen van een visie op het gebied van duurzame ontwikkeling (MBO Raad, 2020).

Studentparticipatie

De mate waarin studenten worden betrokken bij de verduurzaming van de instelling is gemeten in de SustainaBul MBO. In 2024 scoren deelnemende instellingen 57% van het totaal aantal te behalen punten op dit onderdeel. In 2023 was dit nog 62%. Deze score betekent dat jongeren weinig structureel betrokken worden via werkgroepen of in beleidsontwikkeling, maar dat zij wel op ad-hoc basis betrokken worden bij duurzame initiatieven. Uit de SustainaBul MBO blijkt ook dat ongeveer de helft van de deelnemende instellingen studenten vraagt hoe zij duurzaamheid ervaren binnen de opleiding/het onderwijs (Leren voor Morgen, 2024).

Het aantal mbo-instellingen dat deelneemt aan het Eco-Schoolsprogramma of het UNESCO-scholennetwerk zegt iets over de mate waarin studenten betrokken worden. In Nederland nemen drie mbo-instellingen deel aan het Eco-Schoolsprogramma (allen deden ook mee aan de SustainaBul 2024) en zeven mbo-instellingen aan het UNESCO-scholennetwerk (waarvan er drie ook meededen aan de SustainaBul 2024).

Ten slotte is er één mbo-instelling met een Green Office, waarin studenten met steun van het personeel van de onderwijsinstelling werken aan de verduurzaming van de instelling.

Capaciteit en middelen

Het SustainaBul MBO netwerk telde in 2024 medewerkers van 36 mbo-instellingen. Deze medewerkers hebben allemaal een rol in het verduurzamen van hun instelling. Uit rondgang door Leren voor Morgen kunnen we afleiden dat zeker driekwart van de mbo-instellingen één of meerdere duurzaamheidscoördinatoren of medewerkers met een vergelijkbare rol hebben. Dit zegt iets over de mate waarin het bestuur en management van mbo-instellingen capaciteit en middelen beschikbaar stelt om een duurzaamheidsvisie te vertalen naar de praktijk.

Communicatie

Uit de SustainaBul MBO blijkt dat veel deelnemende mbo-instellingen communiceren over hun duurzaamheidsinspanningen. In 2024 scoorden deelnemende instellingen gemiddeld 80% van het totaal aantal te behalen punten op dit vlak. In 2023 was dit 64%.

Deze cijfers gaan over de mate waarin instellingen communiceren over hun verduurzamingsinspanningen, maar geven ook aanleiding te denken dat de visie op leren voor duurzame ontwikkeling, wanneer die er is, steeds actiever wordt uitgedragen (Leren voor Morgen, 2024). Van mbo-instellingen die niet deelnemen aan de SustainaBul MBO zijn geen gegevens bekend.

Hoger onderwijs

Er is geen onderzoek dat uitwijst hoeveel van de 51 hoger onderwijsinstellingen een missie en visie op duurzaam onderwijs hebben. Wel is duidelijk dat het hoger onderwijs ongeveer dertig Green Offices kent, waarin studenten werken aan de verduurzaming van de onderwijsinstelling. Hoe de Green Offices in elkaar steken en op welk niveau van de instellingsorganisatie ze zitten, verschilt per Green Office. Veel Green Offices (22) zijn aangesloten bij het landelijke netwerk van Studenten voor Morgen. Dit geldt ook voor een aantal duurzame studie- en studentenorganisaties, studentenconsultancybureaus over duurzaamheid en andere platforms of netwerken voor en door studenten over duurzaamheid (21) (Studenten voor Morgen, sd).

Communicatie

Grotere onderwijsinstellingen nemen duurzaamheid mee in hun verantwoording. In 2021 deed PwC een onderzoek naar duurzaamheidsverslaggeving in de publieke sector (PWC, 2021). Vijf grote onderwijsinstellingen in het hbo en wo werden hierin meegenomen. Duurzaamheidsverslaggeving werd vooral opgebouwd langs de Sustainable Development Goals, waarbij de onderwijsinstellingen voornamelijk rapporteerden op het omgevingsaspect, zoals de CO₂-uitstoot van de organisatie. De meegenomen rapportages waren niet gekoppeld aan doelen van de organisatie. De instellingsvisie op integraal duurzaam onderwijs lijkt bij deze groep dus niet terug te

komen in de verantwoording of is in zijn geheel niet aanwezig. Ook de ontwikkelingen rond de Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) wijzen deze richting op. Het verplichtende karakter van deze richtlijn is nog onzeker, maar de komst van de richtlijn leidde er wel toe dat een werkgroep vanuit het Ministerie van OCW een handreiking voor duurzaamheidsrapportage voor de gehele onderwijs- en kennissector heeft opgesteld. Dit zorgt voor beweging op het gebied van duurzaamheidscommunicatie, maar ook in de CSRD ligt de focus vooralsnog op communicatie over bedrijfsvoeringsaspecten, anders dan op communicatie over een integrale duurzaamheidsaanpak.

Wat kun je zelf doen?

Het hebben van een gedragen visie op duurzaamheid en voldoende capaciteit en middelen om deze uit te voeren, zijn belangrijke succesfactoren voor duurzaam onderwijs. De volgende tips helpen hierbij:

1. **Neem deel aan het [Eco-Schoolprogramma](#)**
Dit programma helpt bij het betrekken van leerlingen en studenten om samen met hen een duurzaamheidsplan op te stellen en uit te voeren.
2. **Stel een duurzaamheidscoördinator aan**
Een duurzaamheidscoördinator heeft binnen een onderwijsinstelling de taak duurzaamheidsplannen aan te jagen en de uitvoering ervan te coördineren. Het aanstellen van een dergelijke coördinator zorgt ervoor dat de visie kan worden doorvertaald in de onderwijspraktijk.
3. **Laat je inspireren door andere onderwijsinstellingen**
Bijvoorbeeld door [dit duurzaamheidsplan](#) van Esprit scholen in Amsterdam. Of door dit [voorbeeld](#) van Radboud Universiteit Nijmegen.

Conclusie visie

Hoewel verschillende onderzoeken uitwijzen dat een deel van de scholen in het funderend onderwijs een missie en visie op duurzaam onderwijs hebben, wordt ook gesteld dat dit over het algemeen ontbreekt. Mbo-instellingen die deelnemen aan de SustainaBul scoren hoog op dit onderwerp: gemiddeld 84% van het totaal aantal te behalen punten. Als er duurzaamheidsplannen zijn, worden leerlingen in alle onderwijslagen middels Eco-teams of Green Offices betrokken bij het maken en uitvoeren ervan.

Kijkend naar de mate waarin er voldoende capaciteit en middelen beschikbaar zijn om de missie en visie te vertalen naar de praktijk, is het algemene beeld dat dit – met name in het funderend onderwijs – onvoldoende is. Wel zien we een positieve ontwikkeling in het ontstaan van de rol van duurzaamheidscoördinator, met name in het mbo. Communicatie vanuit onderwijsinstellingen over duurzaamheid richt zich vooralsnog met name op bedrijfsvoeringsaspecten. De ontwikkelingen rond de Corporate Social Reporting Directive kunnen een impuls geven richting meer integrale duurzaamheidscommunicatie.

3.2 Curriculum

Duurzaam onderwijs vraagt om een curriculum waarmee leerlingen en studenten de kennis, vaardigheden en houding krijgen aangeleerd waarmee zij in hun verdere leven en loopbaan kunnen vormgeven aan een betere wereld. Hiervoor moet hetgeen de leerlingen en studenten leren goed aansluiten op de samenleving en het werkveld waarin zij terecht komen. Nu de samenleving steeds complexere duurzaamheidsvraagstukken kent, en het werkveld steeds meer vraagt om vaardigheden als analytisch denken, wendbaarheid, leiderschap en creativiteit (World Economic Forum, 2025), is het belangrijk dat leren voor duurzame ontwikkeling integraal verweven is in de curricula.

We meten in hoeverre leren voor duurzame ontwikkeling is geïntegreerd in de curricula door naar de volgende ontwikkelingen **binnen het onderwijs** te kijken:

- De mate waarin onderwijsteams (schoolteams en vakgroepen) duurzame ontwikkeling van hun **schooleigen curriculum** integraal en in lijn met hun missie en visie op leren voor duurzame ontwikkeling vormgeven.
- De mate waarin onderwijsinstellingen de curricula laten aansluiten bij de **actualiteit** en **belevingswereld** van de studenten.

Daarnaast nemen we ook een aantal indicatoren buiten de invloedssfeer van individuele onderwijsinstellingen mee:

- De mate waarin de (**wettelijke**) **kaders** van curricula voldoende basis en impuls geven voor leren voor duurzame ontwikkeling.
- De mate waarin **methodemakers** en **uitgevers** aandacht hebben voor leren voor duurzame ontwikkeling in de educatieve content die zij ontwikkelen.

Stand van zaken

Funderend onderwijs

Ondanks het feit dat veel leerlingen en leerkrachten méér aandacht voor duurzaamheid in het curriculum willen (zie hoofdstuk 2), blijkt uit onderzoek van dat 23% van de onderwijsprofessionals in (met name) het primair en voortgezet onderwijs vindt dat duurzaamheid voldoende is opgenomen in het huidige onderwijscurriculum (Dyade, 2024). 48% is het hiermee oneens. Hetzelfde onderzoek wijst uit dat 25% van de respondenten vindt dat competenties die nodig zijn voor het omgaan met duurzaamheidsvraagstukken voldoende centraal staan in het onderwijs. 39% is het hiermee oneens. Deze cijfers komen overeen met eerder uitgevoerd onderzoek dat uitwijst dat 21% van de scholen in het primair onderwijs en 17% van de scholen in het voortgezet onderwijs duurzaamheid heeft verweven in het curriculum (Leren voor Morgen, 2022).

Het Kwartiermakerstraject Duurzaamheid in het Onderwijs dat in opdracht van de Rijksoverheid is uitgevoerd, merkt op dat duurzaamheid vaak wordt gezien als iets wat erbij komt. Het is niet duidelijk wat de plek is van duurzaamheid in de kerndoelen, terwijl docenten hun curriculum veelal baseren op methodes die weer zijn gebaseerd

op de kerndoelen. Hoewel het curriculum en de vrijheid van onderwijs in Nederland juist zo is opgebouwd dat er ruimte is voor de eigen visie en voor onderwerpen die niet in het wettelijke curriculum staan, wordt het curriculum als overladen ervaren. Dit staat de aandacht voor duurzaamheid in het schooleigen curriculum in de weg (Lodders, 2024).

Toch laat het Eco-Schoolsprogramma zien dat er scholen in het funderend onderwijs zijn die duurzame thema's aan bod laten komen in hun curriculum. Binnen het Eco-Schoolprogramma hebben 27 scholen uit het primair onderwijs (toename van drie scholen ten opzichte van 2023) en 44 scholen uit het voortgezet onderwijs (toename van drie scholen ten opzichte van 2023) een zogenaamd zilveren certificaat behaald. Dit certificaat geeft aan dat de school de aandacht voor duurzaamheid in het eigen curriculum heeft geanalyseerd, en een verbeterplan heeft opgesteld (Eco-Schools, 2024).

Kijkend naar de mate waarin het curriculum aansluiting vindt met de belevingswereld van leerlingen, geeft onderzoek van het LAKS een inkijkje hoe leerlingen dit beleven. Dat slechts 28% van de respondenten van deze monitor zegt dat hetgeen ze leren op school nuttig is voor als zij van school gaan, duidt erop dat de lesstof matig aansluit bij hun belevingswereld. 30% zegt zelfs dat hetgeen ze leren niet aansluit bij hetgeen nodig is als zij van school gaan. Ook de actualiteit wordt weinig in de lessen betrokken: slechts 11% van de leerlingen geeft aan dat leraren het nieuws bespreken in de lessen, terwijl 61% dit niet doet (LAKS, 2024).

Europese vergelijking

Europees onderzoek (European Education and Culture Executive Agency, 2024) laat zien dat Nederland wat betreft aandacht voor duurzaamheidskennis- en competenties in het curriculum onderaan de ranglijst van Europese landen staat. Het onderzoek laat zien dat de aandacht voor duurzaamheidscompetenties zoals system thinking, valuing sustainability, adaptability of future literacy, in veel Europese landen in het curriculum is verweven. Soms gebeurt dit vakoverstijgend, soms komt het terug in technische vakken, in burgerschapseducatie en/of in apart duurzaamheidsonderwijs. In Nederland zijn duurzaamheidscompetenties weinig in de curricula verweven. Daar waar meer dan de helft van alle Europese landen aandacht heeft voor de zeven gedefinieerde duurzaamheidscompetenties, zijn er slechts zes landen - waaronder Nederland - waarin er slechts aan de helft van deze duurzaamheidscompetenties aandacht wordt besteed. Het onderzoek verklaart de beperkte aandacht voor duurzaamheidskennis en competenties in curricula door op te merken dat Nederlandse onderwijsinstellingen veel vrijheid kennen in het vormgeven van het onderwijs en er weinig is vastgelegd in kaders. Ook duurzaamheid is in Nederland heel beperkt opgenomen in richtinggevende kaders, terwijl dit in andere Europese landen wel het geval is. Veel Europese landen hebben duurzaamheid als vakoverstijgend thema opgenomen in de onderwijssystemen, met een gedetailleerde instructie voor de integratie ervan. Deze analyse komt overeen met de uitkomsten van het Kwartiermakerstraject Duurzaamheid in het Onderwijs dat in opdracht van de

Rijksoverheid is uitgevoerd (Lodders, 2024). De kwartiermaker concludeert dat duurzaamheid een vrijblijvend karakter heeft door het ontbreken van formele toetsen en stelt dat dit een belemmering vormt om duurzaamheid structureel in het onderwijs te borgen.

Middelbaar beroepsonderwijs

Uit de SustainaBul MBO blijkt dat er redelijk wat aandacht is voor duurzaamheid in de curricula van mbo-instellingen. De score op mate van integratie van duurzaamheid in het curriculum daalde in 2024 weliswaar met twee procentpunt ten opzichte van een jaar eerder, maar deelnemende mbo-instellingen haalden op dit thema toch nog 58% van het totaal aantal te behalen punten. Ook de score op de vraag of docenten actuele duurzaamheidsvraagstukken gebruiken in het lesaanbod daalde licht (met drie procentpunt), maar deelnemende mbo-instellingen haalden nog 67% van het totaal aantal te behalen punten op dit onderdeel (Leren voor Morgen, 2024). Van mbo-instellingen die niet deelnemen aan de SustainaBul MBO zijn geen gegevens bekend.

Hoger Onderwijs

In het hoger onderwijs zien we een onderscheid tussen aandacht voor duurzaamheid in het kerncurriculum van opleidingen – waardoor iedere student leert over duurzame ontwikkeling in diens vakgebied - en aandacht voor duurzaamheid in keuzevakken of minoren.

Kijkend naar de aandacht voor duurzaamheid in het kerncurriculum, laat de SustainaBul HO zien dat onderwijsinstellingen op dit gebied gemiddeld 62% van het totaal aantal te behalen punten scoren. Dit is vergelijkbaar met een jaar eerder. Op de vraag of er in cursussen of onderwijsactiviteiten aandacht is voor duurzaamheidsraamwerken als de Sustainable Development Goals, wordt gemiddeld 77% van het totaal aantal te behalen punten gescoord (Studenten voor Morgen, 2024).

Op de website van duurzamestudies.nl is te zien dat er 283 Nederlandse masters, bachelors en associate degrees over klimaat, natuur of milieu worden aangeboden (Duurzame Studies, sd).

Kijkend naar de aandacht voor duurzaamheid in keuzevakken of minoren, laat duurzamestudies.nl zien dat er 184 minors te volgen zijn over duurzaamheid, klimaat of natuur (Duurzame Studies, sd). Ondanks dit ruime aanbod laat de SustainaBul HO een daling zien in keuzevakken of minoren waarin duurzaamheid is geïntegreerd. In 2023 scoorden onderwijsinstellingen gemiddeld 77% van het totaal aantal te behalen punten op dit onderdeel. In 2024 daalde dit tot 55% (Studenten voor Morgen, 2024).

Buiten het onderwijs

(Wettelijke) kaders

Buiten de invloedssfeer van individuele onderwijsinstellingen, maar met grote invloed op de invulling van curricula, zijn de (wettelijke) eisen die gesteld worden via kerndoelen, eindexamentermen, kwalificatiedossiers of landelijke opleidingsprofielen.

In 2024 is onder leiding van SLO gewerkt aan de actualisatie van kerndoelen en eindexamentermen in het funderend onderwijs. Een uitgelezen gelegenheid om leren voor duurzame ontwikkeling hier integraal onderdeel van te laten zijn. Volgens SLO is duurzame ontwikkeling in alle sectoren beschreven in kerndoelen en eindtermen, in leerplankaders en in de kennisbasis (SLO, 2024). We zien de aandacht vooral terug in de natuurwetenschappelijke vakken.

Daarnaast zegt SLO dat burgerschap en digitale geletterdheid belangrijke nieuwe componenten voor alle vakgebieden zijn. Bij burgerschap biedt kerndoel zes (maatschappelijke vraagstukken) expliciet een kapstok voor planetaire en sociale

duurzaamheid, en is kerndoel vier (maatschappelijke betrokkenheid) te linken aan sociale duurzaamheid.

Ook in de nieuwe kerndoelen van het profiel Mens en Maatschappij vinden we een koppeling met duurzame ontwikkeling. Zo wordt de koppeling naar maatschappelijke vraagstukken expliciet gemaakt in kerndoel twee: de leerling onderzoekt maatschappelijke vraagstukken. Maar ook kerndoel drie (wereldbeeld) raakt een fundamentele insteek vanuit duurzaamheidsperspectief: de leerling analyseert én reflecteert de wereld vanuit geografische kenmerken op betekenissen die mensen toekennen aan plaatsen.

In de nieuwe kerndoelen van het profiel Mens en Natuur wordt op verschillende plekken de link gelegd met natuureducatie.

Opvallend is dat veel koppelingen met duurzame ontwikkeling niet in de wettelijke kerndoelen staan, maar in de paragraaf "Te denken valt aan". Hiermee bieden zij geen wettelijke kapstok, zoals dat in veel andere Europese landen wel het geval is (European Education and Culture Executive Agency 2024).

Dat er ruimte is voor minder vrijblijvende aandacht voor duurzaamheid in het curriculum, wordt bevestigd door de reactie van de werkgroep duurzaamheidsdidactiek op de concept-kerndoelen van Mens en Maatschappij, Mens en Natuur en Burgerschap. De [werkgroep](#) van vo-lerarenopleiders van verschillende hogescholen en universiteiten vindt het een gemiste kans dat het begrip duurzaamheid niet expliciet genoemd wordt als verplichte inhoud en dat er te weinig aandacht is voor vakoverstijgend leren (Duurzaamheidsdidactiek, sd)

In het mbo zijn de wettelijke kaders beschreven in de kwalificatiedossiers. SBB geeft in haar meerjarenbeleidsplan (S-BB, 2023) aan dat het makkelijker moet worden om de kwalificatiedossiers te actualiseren met actuele vakkennis. Dit biedt mogelijkheden voor het snel integreren van duurzame ontwikkelingen in de beroepspraktijk.

Als het specifiek gaat om actualisatie voor meer aandacht voor duurzaamheid en circulaire economie, wordt SBB in de uitvoeringsagenda klimaat en energie van het ministerie van OCW (Ministerie van OCW, 2023) geadviseerd om bij het onderhoud en ontwikkelen van nieuwe kwalificaties en keuzedelen ook aandacht te besteden aan bijvoorbeeld de energietransitie, circulariteit en klimaatadaptatie. Uit onderzoek van CINOP blijkt dat alle sectorkamers hiervoor openstaan. Op basis van de gemaakte analyse concludeert dit onderzoek dat bij de sectorkamers 'Voedsel, groen en gastvrijheid', 'Techniek en gebouwde omgeving' en 'Zorg, welzijn en sport' de meeste kansen liggen (CINOP, 2024). In deze sectorkamers zit de meeste prioriteit en energie op het integreren van duurzaamheid en circulaire economie. In de sectorkamers 'Handel', 'Mobiliteit, transport, logistiek en maritiem' en 'Zakelijke dienstverlening' liggen de grootste kansen tot verdere implementatie van duurzaamheid en circulaire economie in de dossiers.

Hoewel het per opleiding verschilt, zien we duurzaamheid regelmatig terug in de landelijke opleidingsprofielen en sectorplannen in het hoger onderwijs. Het sectorplan hoger economisch onderwijs bijvoorbeeld, neemt brede welvaart zelfs als uitgangspunt (Vereniging voor Hogescholen, 2022).

Methodemakers

Naast de wettelijke kaders, spelen ook methodemakers een cruciale rol in het verankeren van leren voor duurzame ontwikkeling in het curriculum. We zien bij steeds meer methodemakers beleid op de voorbeelden die in de lesmethoden worden gebruikt, bijvoorbeeld op het gebied van inclusiviteit (Noordhoff, 2021). Wat betreft verdere integratie van leren voor duurzame ontwikkeling in de methoden, zijn veel methodemakers in het po en vo in afwachting van de definitieve kerndoelen en eindexamentermen in het po en vo. Wel geeft het aanbod van lesmateriaal over leren voor duurzame ontwikkeling een beeld van de mate waarin het onderwerp leeft. Op [Wikiwijs](#) wordt vrij toegankelijk lesmateriaal over leren voor duurzame ontwikkeling voor primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs gebundeld. Het gaat om lesmateriaal over thema's die verbonden zijn aan de Sustainable Development Goals, zoals natuur, circulaire economie, gelijkheid en gezondheid. In totaal zijn er 102 lesmaterialen over deze onderwerpen te vinden op Wikiwijs.

Wat kun je zelf doen?

Onafhankelijk van de aandacht voor duurzaamheidskennis en -competenties in de (wettelijke) kaders, is er ruimte om een schooleigen invulling aan het curriculum te geven. Het verdient de aanbeveling om hiervoor als school- of opleidingsteam voor om de tafel te gaan om te bespreken hoe hier (vakoverstijgend of vakspecifiek) meer aandacht kan worden besteed aan duurzaamheid. De volgende links helpen hierbij.

1. [Wikiwijs](#)
Database met vrij toegankelijk lesmateriaal (po, vo en mbo) over SDG-onderwerpen zoals natuur, circulaire economie, gelijkheid en gezondheid.
2. [Groene draad](#)
Instrument met praktische handvatten dat opleidingsteams in het mbo helpt bij het consistent integreren van duurzaamheid in de verschillende onderdelen van hun opleiding.
3. [GreenComp](#)
Overzicht van duurzaamheidscompetenties die in onderwijsprogramma's kunnen worden opgenomen.

Conclusie curriculum

Het Nederlandse onderwijssysteem kent grote vrijheid in het vormgeven van het onderwijs. Dit geeft ruimte aan onderwijsinstellingen om hun eigen curriculum in te richten. Dat ook duurzaamheid heel beperkt is opgenomen in richtinggevende kaders in Nederland, zorgt er mede voor dat Nederland onderaan de lijst van Europese landen staat wat betreft aandacht voor duurzaamheidskennis en -competenties in het curriculum van het funderend onderwijs. Tegelijkertijd zien we dat verschillende onderwijsinstellingen de ruimte die het systeem biedt benutten, en aandacht hebben

voor duurzame ontwikkeling in hun schooleigen curriculum. In het funderend onderwijs wijzen verschillende onderzoeken erop dat zo'n 20-25% van de scholen duurzaamheidskennis en -competenties verweven in hun curriculum. In het mbo scoren mbo-instellingen die aan de SustainaBul deelnemen 58% van het totaal aantal te behalen punten op het onderdeel integratie van duurzaamheid in het curriculum. In het hoger onderwijs gaat het om 62% van het totaal aantal te behalen punten. Ook zien we in het hoger onderwijs veel keuzedelen en minoren met aandacht voor het onderwerp.

De vergelijking met andere Europese landen laat zien dat het voor de groei van deze percentages belangrijk is dat er ook in (wettelijke) kaders en in methoden aandacht is voor duurzaamheidskennis- en competenties. In zowel het funderend onderwijs als het mbo liggen hier kansen vanwege de herziening van deze kaders.

3.3 Pedagogiek en didactiek

De manier van lesgeven, de houding en het voorbeeldgedrag van de docent zijn belangrijke componenten van duurzaam onderwijs. Een open, nieuwsgierige en verbindende houding ten aanzien van leerlingen en studenten helpt hen zelf te ontdekken wat er in de wereld speelt en welke bijdragen zij kunnen leveren aan verduurzaming. Op gebied van didactiek helpen werkvormen zoals ervaringsgericht leren, waarin leerlingen en studenten zelf kunnen verkennen wat zij belangrijk vinden en kunnen oefenen met in actie komen voor een duurzame wereld.

We meten in hoeverre leren voor duurzame ontwikkeling is geïntegreerd in pedagogiek en didactiek, door naar de volgende ontwikkelingen **binnen het onderwijs** te kijken:

- De mate waarin docenten een **pedagogisch-didactische aanpak** hanteren die gericht is op waardenoriëntatie, en waarin een onderzoekende houding van leerlingen en studenten wordt gestimuleerd.
- De mate waarin docenten de **leeromgeving** buiten de onderwijsinstelling benutten, en de natuur en gebouwde omgeving inzetten als co-docent.
- De mate waarin docenten **voorbeeldgedrag** laten zien ten aanzien van duurzame ontwikkeling. Bijvoorbeeld in hun omgang met andere mensen, de natuurlijke omgeving en spullen.

Stand van zaken

Funderend onderwijs

Een veelgenoemde pedagogisch-didactische aanpak gericht op waardenoriëntatie en een onderzoekende houding, is ervaringsgericht leren. Steeds meer onderzoeken wijzen op de mogelijkheden van ervaringsgericht onderwijs. Het Louis Bolk Instituut bijvoorbeeld, onderzocht de mogelijkheden voor het koppelen van het vergroenen van het schoolplein aan voedseleducatie (Louis Bolk Instituut, 2024).

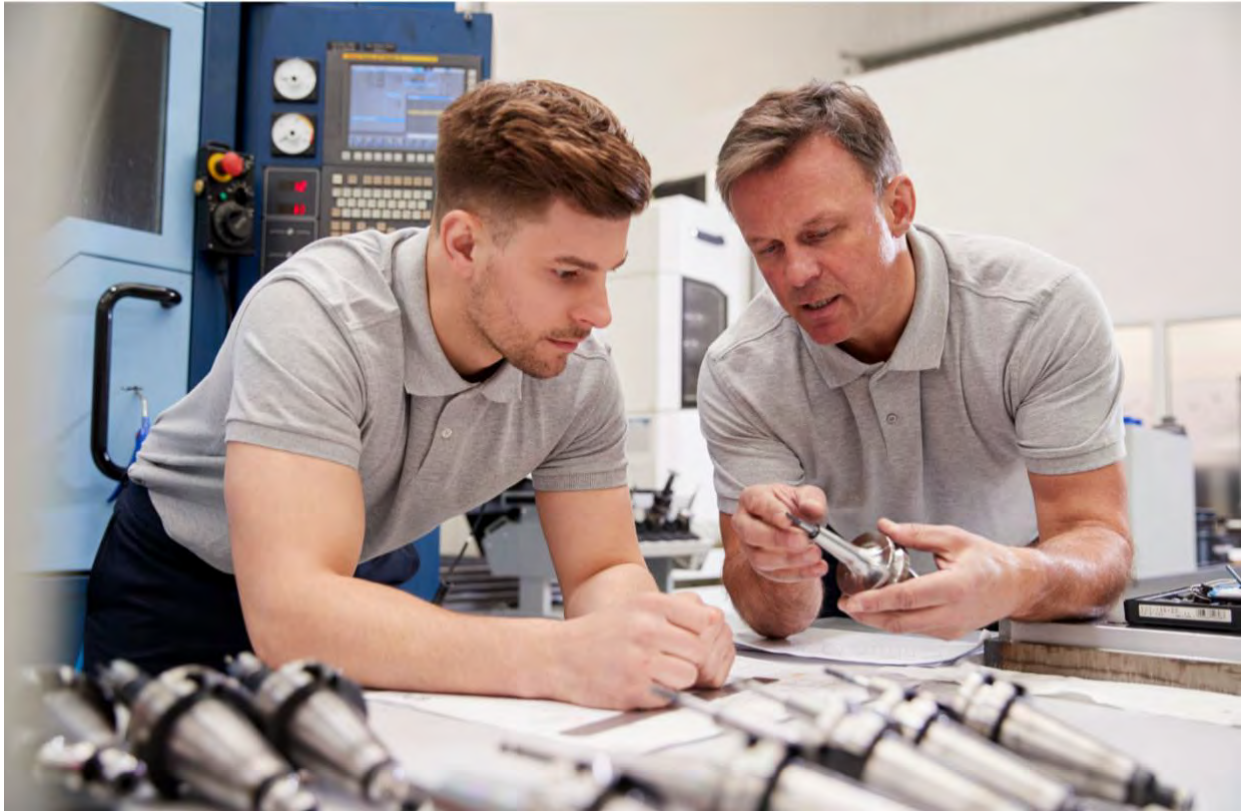
De IVN buitenlesmonitor laat zien dat 74% van de leerkrachten in het primair onderwijs wel eens buiten les geeft. Dit is een toename van 9% ten opzichte van 2016. Het gaat echter nog om een beperkt aantal uren. Ondanks het feit dat leerkrachten zelf graag 25% van de lestijd buiten les zouden geven, wordt gemiddeld 1,2% van het totaal aantal uren buiten les gegeven. Dit was in 2021 1,3% en in 2016 ging het om 0,5%. Duidelijk is dat het schoolplein nog steeds het meest gebruikt wordt voor spelen (98% gebruikt het schoolplein hiervoor dagelijks), en heel weinig voor leren (6%). Als het schoolplein wordt gebruikt voor leren, gaat het met name om rekenen (77%), taal (65%), natuuronderwijs (63%) en bewegingsonderwijs (57%). Taal en natuuronderwijs worden iets vaker behandeld dan bij de vorige meting. (IVN, 2025).

Kijkend naar het voorbeeldgedrag van docenten, onderschrijft onderzoek het belang ervan voor duurzaam onderwijs. Maar liefst 82% van de respondenten uit (met name) primair en voortgezet onderwijs, vindt dat onderwijs een voorbeeldfunctie heeft op het gebied van duurzaamheid. Slechts 7% is het daarmee oneens. Over hun eigen bijdrage hieraan oordelen zij redelijk positief: 43% zegt bij te dragen aan de duurzaamheidsdoelstellingen van hun organisatie (Dyade, 2024).

Ook het voorbeeldgedrag van schoolleiders en leidinggevendenden speelt een belangrijke rol. Echter, van de respondenten uit het onderzoek ziet 42% dat hun leidinggevende onvoldoende voorbeeldgedrag vertoont op het gebied van duurzaamheid, tegenover 23% die dit wel ziet (Dyade, 2024). Europees onderzoek geeft hiertoe een mogelijke verklaring: waar Europese landen als Frankrijk, Denemarken, Oostenrijk, Zweden en Finland activiteiten voor duurzaamheidsleiderschap opnemen in opleidingsschema's en regelingen, doet Nederland dat niet (European Education and Culture Executive Agency 2024).

Middelbaar beroepsonderwijs

In het mbo is er groeiende aandacht voor duurzame pedagogiek en didactiek. De SustainaBul MBO laat zien dat mbo-instellingen gemiddeld 49% van het totaal aantal te behalen punten op dit onderdeel halen. In 2023 was dit 38% (Leren voor Morgen, 2024). Deze stijging duidt op een groeiende aandacht voor de pedagogisch didactische aanpak voor leren voor duurzame ontwikkeling, en de begeleiding die docenten hun studenten bieden waarmee zij zelf kunnen ontdekken welke bijdrage zij aan een duurzame wereld kunnen leveren. Van mbo-instellingen die niet deelnemen aan de SustainaBul MBO zijn geen gegevens bekend.

Wat kun je zelf doen?

De manier van lesgeven, de houding en het voorbeeldgedrag van de docent zijn belangrijke componenten van duurzaam onderwijs. Tegelijkertijd vraagt het ontwikkelen van duurzame pedagogiek en didactiek veel van docenten. Onderstaande tips helpen hierbij:

1. [Masterclass duurzame didactiek](#)
Masterclass over lesgeven vanuit een brede kijk op de wereld.
2. [IVN Buitenspeeldag](#)
Lespakket voor het primair onderwijs om laagdrempelig kennis te maken met buitenonderwijs.
3. [E-book van Binnenles naar Buitenles](#)
E-book met praktische handvatten voor het voorbereiden van een buitenles in het primair onderwijs

Conclusie pedagogiek en didactiek

Er lijkt groeiende aandacht voor pedagogiek en didactiek die past bij leren voor duurzame ontwikkeling. In het primair onderwijs zien we dat 74% van de leerkrachten wel eens kiest voor de pedagogisch-didactische aanpak van buiten lesgeven. Het gaat hier om 1,2% van de lestijd, die wordt gebruikt voor het lesgeven over rekenen, taal, natuuronderwijs en bewegingsonderwijs. Ook in het mbo zien we een stijging van de aandacht voor pedagogiek en didactiek die past bij duurzaam onderwijs. Mbo-instellingen die deelnamen aan de SustainaBul haalden op dit onderwerp 49% van het totaal aantal te behalen punten. Dit is een stijging van elf procentpunt in vergelijking met 2023. Als het gaat om voorbeeldgedrag en leiderschap, wijst onderzoek in het funderend onderwijs uit dat 42% van de leidinggevende van deelnemende

respondenten onvoldoende voorbeeldgedrag vertoont op het gebied van duurzaamheid. We kunnen leren van de landen om ons heen, waar duurzaamheidsleiderschap onderdeel is van opleidingsschema's en regelingen.

3.4 Professionele ontwikkeling

Duurzaam onderwijs vraagt duurzame kennis, vaardigheden en houding van onderwijsprofessionals, en om blijvende ontwikkeling hiervan. Het gaat bij professionele ontwikkeling zowel om (bij- en na)scholing van *individuele* docenten, als om de ontwikkeling van het onderwijsteam van een onderwijsinstelling. Door schoolbreed aandacht te hebben voor leren voor duurzame ontwikkeling, blijft het team niet alleen up-to-date wat betreft duurzame ontwikkelingen in het vakgebied, maar is er ook ruimte om met elkaar te praten over wat leerlingen en studenten bezighoudt en wat de wereld van hen vraagt.

We meten in hoeverre de professionele ontwikkeling gericht is op leren voor duurzame ontwikkeling door naar de volgende ontwikkelingen **binnen het onderwijs** te kijken:

- De mate waarin **lerarenopleidingen** (inclusief pabo's) leren voor duurzame ontwikkeling verankeren in het (initiële) onderwijs van onderwijsprofessionals.
- De mate waarin professionele ontwikkeling op het gebied van leren voor duurzame ontwikkeling onderdeel is van het **strategisch personeelsbeleid (SHRM)** van onderwijsinstellingen.

Daarnaast nemen we ook een aantal indicatoren buiten de invloedssfeer van individuele onderwijsinstellingen mee:

- De mate waarin er **bij- en nascholingsaanbod** op het gebied van leren voor duurzame ontwikkeling beschikbaar is.
- De mate waarin koepelorganisaties en overheden **sectorale afspraken** maken over het bieden van regelingen voor deze bij- en nascholing.

Stand van zaken

Funderend onderwijs

Als we kijken naar de initiële scholing van onderwijsprofessionals, zijn er een aantal ontwikkelingen te zien die duiden op een stijgende aandacht voor leren voor duurzame ontwikkeling. Zo is het Leren voor Morgen [netwerk docentopleiders](#) gegroeid naar vijftien instellingen in het hoger onderwijs en 23 lerarenopleidingen. Het doel van het netwerk is om eerste- en tweedegraads lerarenopleiders te helpen bij het integreren van duurzaamheid en duurzaamheidscompetenties in hun onderwijs. Ook het aantal deelnemers aan de [werkgroep](#) duurzaamheidsdidactiek van vo-lerarenopleiders van verschillende hogescholen en universiteiten groeide licht. Een laatste ontwikkeling die in deze context het noemen waard is, is de ontwikkeling van de eerste master Duurzaam Onderwijs door de Hogeschool Leiden (Hogeschool Leiden, sd).

Bij- en nascholing

Kijkend naar de aandacht voor bij- en nascholing op het gebied van duurzaamheid, laat een eigen rondgang onder zo'n dertig pabo's in Nederland zien dat slechts één opleiding bij- of nascholing op het gebied van leren voor duurzame ontwikkeling aanbiedt. Wel zijn er in het bij- en nascholingsaanbod van de pabo's veel haakjes te vinden met deelgebieden van leren voor duurzame ontwikkeling. Vaak wordt dit opgehangen aan burgerschap, of is er een link met gezondheid en sport.

Europees onderzoek laat zien dat Nederland in vergelijking met andere Europese landen weinig aandacht heeft voor 'continuing professional development' op het gebied van duurzaamheid. Nederland is één van de zeven landen waar geen regelgeving of schema is voor de professionele ontwikkeling van leraren op het gebied van duurzaamheid (European Education and Culture Executive Agency, 2024).

Deze bevinden over de beperkte aandacht voor professionele ontwikkeling op het gebied van duurzaamheid komen overeen met resultaten uit ander onderzoek, waaruit blijkt dat slechts 10% van de leerlingen in het basisonderwijs een leerkracht heeft die is bijgeschoold in de pedagogiek en/of didactiek van natuuronderwijs. Relatief de meeste scholing is gevolgd in het verbeteren van het kritisch denken van en het onderzoekend leren door leerlingen (leerkrachten van 17% van de leerlingen). In alle andere bijscholingsgebieden krijgen nog minder leerlingen les van een leerkracht die hierin (bij)scholing heeft gevolgd. Over integratie van milieubewustzijn en duurzaamheid in natuuronderwijs (nieuw in 2023), geven leerkrachten van 5% van de leerlingen aan bijscholing te hebben gevolgd. De vraag hiernaar is groter: bijna een kwart van de leerlingen krijgt les van een leerkracht die hier in de toekomst meer over zou willen (Universiteit Twente, 2024).

Strategisch personeelsbeleid

Er zijn geen data beschikbaar van de mate waarin leren voor duurzame ontwikkeling structureel op de agenda staat van het SHRM-beleid van onderwijsinstellingen in het basis- en voortgezet onderwijs. Wel laat Europees onderzoek zien dat duurzaamheidscompetenties in Nederland niet standaard zijn opgenomen in competentieraamwerken of professionele normen van docenten in het funderend onderwijs. Dit in tegenstelling tot veel Europese landen. In acht landen (waaronder Frankrijk, Zweden en Denemarken) zijn deze duurzaamheidscompetenties wel verweven in het algemene competentieraamwerk voor docenten. In andere landen (zoals Duitsland en Oostenrijk) bestaan er specifieke competentieraamwerken voor duurzaamheid. Nederland valt onder de landen waarin beiden niet het geval zijn (European Education and Culture Executive Agency 2024).

Middelbaar beroepsonderwijs

Kijkend naar de mate waarin mbo-instellingen investeren in de ontwikkeling van duurzaamheidskennis en vaardigheden van hun personeel, laat de SustainaBul MBO een opvallende groei zien. Voor het onderwijzend personeel geldt een stijging van

veertien procentpunt ten opzichte van 2023. Daar waar mbo-instellingen in 2023 52% van het totaal aantal te behalen punten scoorden, was dit in 2024 66%. Ook in de training van niet-onderwijzend personeel is een stijging te zien. De gemiddelde score steeg daar met vier procentpunt naar 54% van het totaal aantal te behalen punten (Leren voor Morgen, 2024). De opvallende stijging kan verklaard worden doordat meer mbo-instellingen duurzaamheid als onderdeel van de onboarding van nieuwe medewerkers hebben opgenomen, en dat meer instellingen – al dan niet verplichte – studiedagen organiseren waar duurzaamheid een rol speelt. Van mbo-instellingen die niet deelnemen aan de SustainaBul MBO zijn geen gegevens bekend.

Hoger onderwijs

Ook de SustainaBul HO laat een stijging zien in de mate waarin onderwijsinstellingen zich inspinnen om de duurzaamheidskennis van het onderwijzend personeel te vergroten. Daar waar onderwijsinstellingen in het hoger onderwijs in 2023 47% van het totaal aantal te behalen punten scoorden, steeg dit percentage in 2024 naar 59% (Studenten voor Morgen, 2024).

Buiten het onderwijs

Er zijn veel partijen die bij- of nascholing op het gebied van leren voor duurzame ontwikkeling aanbieden. Omdat het leer- en ontwikkellandschap voor transitie en duurzaamheid steeds groter, maar ook steeds meer versnipperd wordt, lanceerde Coöperatie Leren voor Morgen in april 2025 een portal met (bij- en na) scholingsmogelijkheden op het gebied van leren voor duurzame ontwikkeling voor alle onderwijslagen (Academie voor Morgen, sd).

Wat kun je zelf doen?

Duurzaam onderwijs vraagt om aandacht voor professionele ontwikkeling op dit gebied. Het liefst in teamverband met collega's en met steun vanuit de onderwijsinstelling. Onderstaande links helpen bij een laagdrempelig begin.

1. [Academievoormorgen.nl](https://www.academievoormorgen.nl)
Overzichtssite van (bij- en na)scholingsmogelijkheden op het gebied van leren voor duurzame ontwikkeling voor alle onderwijslagen.
2. [Lesgeven over duurzame ontwikkeling](#)
Boek voor studenten van educatieve opleidingen met concrete werkvormen om aan de slag te gaan met duurzaamheidscompetenties zoals systeemdenken, multiperspectiefdenken en toekomstgericht denken.

Conclusie professionele ontwikkeling

Concluderend zien we dat er in het funderend onderwijs veel initiatieven zijn die zich inspinnen meer aandacht te geven aan (initiële) scholing op gebied van duurzaamheid, zoals het netwerk docentenopleiders of de werkgroep duurzaamheidsdidactiek. Ook zien we aanbod in (bij)scholing op dit gebied. Toch is er van structurele aandacht voor professionele ontwikkeling rond leren voor duurzame ontwikkeling nog beperkt

sprake. Er is geen regelgeving of schema voor de professionele ontwikkeling van leraren op het gebied van duurzaamheid. Onderzoek wijst uit dat slechts 10% van de leerlingen in het basisonderwijs een leerkracht heeft die is bijgeschoold in de pedagogiek en/of didactiek van natuuronderwijs.

Zowel het mbo als het hoger onderwijs lieten groei zien in de mate waarin onderwijsinstellingen zich inspannen om de duurzaamheidskennis – en vaardigheden van het onderwijzend personeel te vergroten. Bij de mbo-instellingen die deelnamen aan de SustainaBul MBO steeg de score op dit onderwerp naar 66% van het totaal aantal te behalen punten, en in het hoger onderwijs naar 59% van het totaal aantal te behalen punten. Het aanbod voor bij- en nascholingsmogelijkheden lijkt mee te groeien met de stijgende aandacht.

3.5 Omgeving

Bij 'omgeving' draait het om de vraag in hoeverre leerlingen en studenten met partners uit hun (directe) omgeving (duurzaamheids-)kennis en vaardigheden ontwikkelen. Dit is een belangrijke vraag, want de theorie die leerlingen en studenten tot zich nemen krijgt pas betekenis als deze wordt toegepast op de praktijk uit hun eigen belevingswereld. Bovendien geeft het hen de gelegenheid te ontdekken welke maatschappelijke thema's er spelen in hun (directe) omgeving.

We meten de mate van verbinding van de onderwijsinstelling met de omgeving en de samenleving door naar de volgende ontwikkelingen **binnen het onderwijs** te kijken:

- De mate waarin onderwijsinstellingen voor hun beleid en (onderwijs- en onderzoeks)praktijk **structurele samenwerkingen met de omgeving** aangaan, en of ze hierin onderwijslaagoverstijgend samenwerken.

Daarnaast nemen we ook een aantal indicatoren buiten de invloedssfeer van individuele onderwijsinstellingen mee:

- De mate waarin onderwijsinstellingen, overheden en maatschappelijke organisaties **leer-ecosystemen** op het gebied van natuur en duurzaamheidseducatie (NDE) faciliteren.
- De mate waarin private organisaties, maatschappelijke organisaties en overheden duurzaamheid meenemen in hun **onderwijsactiviteiten en samenwerkingsverbanden**, bijvoorbeeld in (afstudeer)stages.

Stand van zaken

Funderend onderwijs

In het primair en voortgezet onderwijs zijn een aantal ontwikkelingen te zien die erop duiden dat er in de onderwijspraktijk samenwerking met de omgeving en aanpalende onderwijsdag wordt gezocht.

Zo zijn de ontwikkelingen bij de zogenaamde technasia interessant, omdat samenwerken met de omgeving in deze scholen is verweven in de opzet. Organisaties, bedrijven en het hoger onderwijs zijn als opdrachtgevers en partners nauw betrokken

bij het technasiumonderwijs. Inmiddels kent de technasiumcommunity negentien regionale netwerken, waarin de honderd scholen met het predicaat Technasium samenwerken met het hoger onderwijs en het bedrijfsleven (Technasium, sd).

Ook het enthousiasme van het Techkwadraat-programma duidt op animo vanuit het funderend onderwijs om de verbinding met partners in de regio op te zoeken en samen een plan te maken voor een onderwijsprogramma dat aansluit bij thema's rondom natuur, duurzaamheid en klimaat. Uit een eerste peiling in het funderend onderwijs bleek in 2024 dat ruim 60% van de scholen met Techkwadraat aan de slag wil. Er zijn in 57 regio's aanvragen ingediend (TechKwadraat, sd).

Er zijn veel scholen in het funderend onderwijs die de samenwerking met lokale centra voor Natuur- en DuurzaamheidsEducatie (NDE)-centra opzoeken om met hen aan lokale projecten rond bijvoorbeeld klimaat, voedsel, energie of biodiversiteit te werken. In totaal werkt het landelijke netwerk van lokale organisaties aan 55.000+ lessen en projecten op 4.500+ scholen met 1.000.000 leerlingen (Vereniging GDO, sd).

Tot slot is in dit kader de opkomst van auctoraten en primoraten relevant te noemen. In navolging van practoraten in het mbo, lectoraten in het hbo en leerstoelen in het wo wordt hier in het funderend onderwijs samen met relevante partners onderzoek gedaan dat bijdraagt aan het onderwijs. De functies in het funderend onderwijs zijn relatief nieuw. Stichting Auctorat Voortgezet Onderwijs is bijvoorbeeld eind 2021 opgericht.

In dit kader goed om te noemen is dat leerlingen het waardevol vinden als hun lessen met de praktijk worden verbonden. Uit onderzoek blijkt dat 77% van de leerlingen in het praktijkonderwijs vindt dat wat ze op stage leren handig is voor werk. Alleen kijkend naar vmbo en brugklas, is 49% van de leerlingen tevreden met de beroepsgerichte praktijklessen. Slechts 18% is dat niet (LAKS, 2024).

Middelbaar beroepsonderwijs

In het middelbaar beroepsonderwijs speelt de samenwerking met de (beroeps)praktijk een belangrijke rol. De SustainaBul MBO kijkt jaarlijks in hoeverre leren voor duurzame ontwikkeling in deze samenwerking is geïntegreerd. In 2024 laat de benchmark een voorzichtige stijging zien op dit onderwerp ten opzichte van 2023. De gemiddelde score van de mbo-instellingen die deelnamen aan de benchmark steeg op dit onderdeel van 54% van het totaal aantal te behalen punten in 2023, naar 60% in 2024. Ondanks dat deze voorzichtige stijging optimistisch stemt, is het zorgelijk dat een van de grootste dalingen (-13 procentpunt) komt van 'netwerkvorming en samenwerking' (Leren voor Morgen, 2024). Dit duidt erop dat instellingen minder structureel aandacht besteden aan netwerkvorming en samenwerking, terwijl dit voorwaardelijk is voor onderwijs dat aansluit bij de (beroeps)omgeving.

De score op (internationale)beroepspraktijkvorming ((I)BPV) stijgt twee procentpunt ten opzichte van 2023 naar 43% van het totaal aantal te behalen punten. Hoopvol is dat de SustainaBul MBO uitwijst dat de training en professionalisering van docenten specifiek op deze praktijkcomponent steeg met veertien procentpunt tot 66% van het totaal aantal te behalen punten. Tot slot liet de benchmark zien dat de instellingen hun inspanningen op dit gebied goed weten uit te dragen in hun interne en externe communicatie: gemiddeld scoren zij hier 80% van het totaal aantal te behalen punten (Leren voor Morgen, 2024).

Ook de practoraten van mbo-instellingen spelen op dit thema een belangrijke rol. In een practoraat werken docenten, studenten en partners uit het regionale bedrijfsleven samen aan opleiden voor innovatief vakmanschap. Dat duurzaamheid een belangrijke rol speelt in dit innovatieve vakmanschap blijkt uit het feit dat er veel practoraten zijn in de 'groene vakgebieden' rond landbouw, voedsel en bodem, en ook veel practoraten zich richten op (deelgebieden van) duurzaamheid, zoals circulariteit, burgerschap, duurzaamheid en de Sustainable Development Goals (Practoraten, sd).

Hoger onderwijs

In het hoger onderwijs draait het om de mate waarin onderwijsinstellingen sturen op duurzaamheid in hun onderzoekspraktijk. Zijn de projecten en onderzoeken die vanuit de onderwijsinstelling worden ondernomen gericht op positieve maatschappelijke impact? Worden zij ook dusdanig beoordeeld? En valoriseert de instelling de gewonnen kennis over duurzaamheid?

De SustainaBul HO laat op dit onderdeel in 2024 een stijging zien tot 89% van het totaal aantal te behalen punten. In 2023 scoorden zij gemiddeld 68% van het totaal aantal te behalen punten (Studenten voor Morgen, 2024) Dit duidt erop dat steeds meer onderwijsinstellingen in het hoger onderwijs belang hechten aan de maatschappelijke relevantie van hun onderzoek, en dat duurzaamheid hierin een grote rol speelt. Wel is er nog ruimte voor verbetering in studentenparticipatie. Studenten werken vaak mee aan lopende projecten en onderzoeken, maar hebben weinig invloed op het onderwerp of de focus van het onderzoek. Dat is jammer, want studenten hebben goede ideeën over wat nodig is voor hun toekomst.

Ook het netwerk van Katapult (Katapult, sd) geeft een indicatie van de mate van samenwerking tussen hoger en middelbaar (beroeps-)onderwijs, bedrijfsleven en maatschappij. Het netwerk telt meer dan 550 samenwerkingsverbanden tussen onderwijs en bedrijfsleven en groeit continu.

Buiten het onderwijs

Ook buiten de invloedssfeer van individuele onderwijsinstellingen zijn er ontwikkelingen die invloed hebben op de mate waarin leerlingen en studenten kunnen leren aan de hand van actuele en bestaande vraagstukken uit hun (directe) omgeving.

Leer- ecosystemen

Voor met name het primair en voortgezet onderwijs spelen lokale Centra voor Natuur- en DuurzaamheidsEducatie (NDE)-centra hierin een belangrijke rol. Zij ondersteunen onderwijsinstellingen in opdracht van gemeenten met hun duurzaamheidseducatie. Doordat de centra een sterk lokaal netwerk hebben, kunnen zij scholen betrekken bij natuur- en klimaatzaken die lokaal spelen. Onderzoek van TwynstraGudde benoemt de verschillende rollen van de lokale NDE-centra. Het onderzoek wijst uit dat de centra vooral de traditionele en door de gemeente primair gevraagde rol van aanbieder van lesmaterialen en projecten vervullen. De andere genoemde rollen van wegwijzer, aanjager, gesprekspartner en vliegende keep worden in de praktijk nog niet vaak vervuld. De centra zien zichzelf primair als aanbieder, en in de gemeentelijke opdracht is geen ruimte voor de andere rollen. Dit heeft als risico dat samenwerkingen tussen scholen en lokale initiatieven vaak ad hoc en opportuun verlopen, en niet altijd worden doorgezet. Daarnaast zijn er bij de NDE-centra zorgen over de toekomstige ontwikkelingen door financiële uitdagingen bij gemeenten. Hierdoor hebben zij weinig ruimte om te investeren in nieuwe rollen en om duurzame relaties met hun omgeving op te bouwen (Twynstra Gudde, 2024).

Onderwijsactiviteiten vanuit (publieke) organisaties

Kijkend naar de invloed van (publieke) organisaties en de mate waarin zij duurzaamheid meenemen in hun (afstudeer)stages, is de stagebank SDGs On Stage interessant (SDGs On Stage, sd). Deze vacaturebank geeft een overzicht van stages bij organisaties die willen bijdragen aan de Sustainable Development Goals. Het feit dat het aantal vacatures dat op deze stagebank wordt aangeboden ten opzichte van 2022 steeg met 250% tot 420 in 2024, duidt erop dat er vanuit (publieke) organisaties meer belang wordt gehecht aan duurzaamheid in hun contact met onderwijsinstellingen. Dat ook studenten interesse hebben om bij te dragen aan organisaties die met duurzaamheid bezig zijn ('stages met impact') blijkt uit de enorme stijging van het aantal websitebezoeken van SDGs On Stage. Dit aantal steeg in 2024 met 367% ten opzichte van 2022.

Wat kun je zelf doen?

Samenwerken met de lokale omgeving geeft leerlingen en studenten de mogelijkheid te ontdekken welke maatschappelijke thema's er spelen in hun (directe) omgeving en hoe zij het duurzame verschil kunnen maken. Onderstaande links helpen bij een laagdrempelig begin.

- [Overzicht NDE-centra](#)
Overzicht van bezoekerscentra, botanische tuinen, natuurmusea en veldstudiecentra die een bijdrage leveren aan natuur- en duurzaamheidseducatie in het funderend onderwijs.
- [Programma School en Omgeving](#)
OCW-programma dat coalities van scholen, gemeenten en partijen uit het veld ondersteunt bij het samen opstellen en uitvoeren van plannen voor extra onderwijsaanbod.
- [SDGs On Stage](#)
Platform dat studenten in het mbo en hoger onderwijs helpt een stage met impact te vinden.

Conclusie omgeving

Concluderend kunnen we stellen dat er in alle onderwijslagen ontwikkelingen zijn die duiden op aandacht voor samenwerking met de (lokale) omgeving of aanpalende onderwijslagen. In het funderend onderwijs zien we dit onder andere in het animo voor samenwerking met partners in de omgeving bij Technasia en programma's als Techkwadraat. In het (v)mbo krijgt de samenwerking vorm door middel van stages, en in het ho door middel van onderzoeksopdrachten. De mate waarin duurzaamheid in deze samenwerkingen een rol speelt stijgt. In het mbo steeg de score van de aan de SustainaBul deelnemende mbo-instellingen op dit onderdeel tot 60% van het totaal aantal te behalen punten. Dat ook bedrijven belang hechten aan aandacht voor duurzaamheid in de samenwerking met het onderwijs, zien we in de stijgende aandacht voor duurzame stages. In het ho steeg de score op de mate waarin duurzaamheid een rol speelt in de onderzoekspraktijk sterk tot 89% van het totaal aantal te behalen punten op dit onderdeel van de SustainaBul.

Tegelijkertijd lijkt het of partnerschappen met initiatieven uit de omgeving niet voortkomen uit een structureel netwerk of leer-ecosysteem. In het funderend onderwijs is de samenwerking met lokale initiatieven via centra voor natuur- en duurzaamheidseducatie vaak ad hoc of losstaand. Bij de mbo-instellingen die deelnamen aan de SustainaBul MBO daalde het percentage van het totaal aantal te behalen punten op het onderdeel 'netwerkvorming en samenwerking' met dertien procentpunt. Dit duidt erop dat instellingen minder structureel aandacht besteden aan netwerkvorming en samenwerking.

3.6 Gebouw en bedrijfsvoering

Duurzaam onderwijs gaat óók over het gebouw en de bedrijfsvoering van de onderwijsinstelling. Hierbij gaat het enerzijds om de impact van het gebouw en de bedrijfsvoering op mens en milieu, door de spullen die gekocht worden, het energie- en waterverbruik en de productie van afval. Anderzijds gaat het om de mate waarin de binnen- en buitenruimte van de onderwijsinstelling leren voor duurzame ontwikkeling ondersteunt. Omdat dit laatste een samenhang met pedagogiek en didactiek kent, wordt dit element besproken in paragraaf 3.3. Deze paragraaf richt zich op de integratie van duurzaamheid in de bedrijfsvoering van onderwijsinstellingen.

We meten dit door te kijken naar:

- De mate waarin onderwijsinstellingen stappen zetten ten aanzien van de verduurzaming van de bedrijfsvoering, inclusief gebouw en buitenruimten.

Niels van der Mast, SDG-trappen Hogeschool Windesheim

Daarnaast kijken we ook naar niet-onderwijspartijen die invloed hebben op de mate waarin onderwijsinstellingen hun gebouw en bedrijfsvoering kunnen verduurzamen:

- De mate waarin **gemeenten en andere overheden** randvoorwaarden scheppen voor onderwijsinstellingen om stappen te zetten ten aanzien van de verduurzaming van de bedrijfsvoering, inclusief gebouw en buitenruimte.
- De mate waarin **gemeenten en terreinbeherende organisaties** de fysieke omgeving van onderwijsinstellingen dusdanig inrichten dat deze buitenonderwijs en duurzame mobiliteit faciliteren.

Stand van zaken

Funderend onderwijs

De huisvesting, het onderhoud en het beheer van de ongeveer 7.320 onderwijsinstellingen in Nederland hebben grote impact op klimaat, milieu en biodiversiteit (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2024). Het gemiddelde schoolgebouw is zo'n veertig jaar oud en niet duurzaam. Dit verklaart dat gebouwen uit het primair en voortgezet onderwijs volgens de laatst bekende cijfers uit 2018 gezamenlijk zo'n 635.000 ton CO₂ uitstoten en 404 miljoen kWh elektriciteit verbruiken, (PO-raad, VO-raad, VNG, 2020). Daarbij komt nog dat al deze 7.320 onderwijsinstellingen zaken als ICT, catering, schoonmaak en meubilair inkopen, en ook hiermee impact hebben op mens en milieu.

Schoolgebouwen zijn nog niet verplicht om een energielabel te hebben, en een aanzienlijk aantal heeft er ook geen. Van de schoolgebouwen met een energielabel heeft ongeveer 40% energielabel D of lager. Ongeveer 20% van de schoolgebouwen met een energielabel heeft energielabel G. Het gebruik van het gebouw heeft vaak een grotere invloed op het energieverbruik dan het label dat het gebouw draagt. Voor dit gebruik geldt dat veel scholen energiebesparende maatregelen hebben genomen.

Bijna de helft van de scholen heeft aanvullende maatregelen voor verwarming genomen, en meer dan 60% maakt gebruik van duurzame verlichting (VO-raad, 2024). De helft van de geschikte schooldaken in Nederland is sinds eind 2024 voorzien van zonnepanelen. Hiermee draaien zo'n 4.000 schoolgebouwen op zonne-energie (Schooldak Revolutie, sd).

Iets minder ver staat het met de 'groene schoolpleinen'. Uit onderzoek van IVN in 2024 blijkt dat ongeveer 60% van de schoolpleinen van de basisscholen in Nederland niet 'groen' is. (IVN, 2025) Dit komt overeen met de bevindingen uit de IVN-rapportage natuureducatie (IVN, 2025). Dit onderzoek laat zien dat slechts 30% van de leerlingen in het primair onderwijs op het schoolplein dagelijks in contact komt met groen en natuur. In 2021 was dit 22%. Ondanks de positieve ontwikkeling die hierin te zien is, komt toch nog 20% van de leerlingen nooit in contact met groen op het schoolplein en geeft 38% van de leerkrachten aan dat hun schoolplein voor het overgrote deel versteend is. Extra nijpend is dat in stedelijk gebied – waar het extra belangrijk is dat leerlingen via school in contact komen met groen – vaak minder ruimte is voor groene schoolpleinen. Dit onderstreept de kansenongelijkheid van leerlingen in deze gebieden.

Tot slot zijn er verschillende certificaten die een beeld geven van de duurzaamheid van de bedrijfsvoering van de onderwijsinstellingen.

Zo bestaan er scholen met een geregistreerde Fairtrade-titel. Deze scholen gebruiken Fairtrade-producten, communiceren hierover en ondernemen acties om Fairtrade onder de aandacht te brengen. Het aantal Fairtrade scholen is ten opzichte van de vorige rapportage met twee gestegen tot 52 (Stichting Fairtrade Gemeente Nederland, 2023)

Ook de certificaten van het Eco-Schoolsprogramma geven een indicatie (ECO-Schools, sd). Dit programma gaat over meer dan alleen gebouw en bedrijfsvoering, maar het valt op dat scholen in dit programma vaak acties ondernemen die raken aan gebouw en bedrijfsvoering. Genoemd worden acties op het gebied van natuur (240), afval (201), klimaat (58) en voedsel (25). In het funderend onderwijs namen 127 scholen deel aan het Eco-Schoolsprogramma. Hiervan hebben 93 scholen het bronzen certificaat behaald, 71 scholen het zilveren certificaat en 56 scholen de Groene Vlag. Het aantal scholen met de Groene Vlag stijgt gestaag met een paar scholen per jaar.

Middelbaar beroepsonderwijs

In het mbo zien we een voorzichtig positieve ontwikkeling op het thema bedrijfsvoering: de gemiddelde score van de mbo-instellingen die deelnemen aan de SustainaBul MBO, steeg op dit onderdeel van 58% van het totaal aantal te behalen punten in 2023, naar 63% in 2024. Deze stijging is onder meer te wijten aan een verbetering van score op het gebied van huisvestingsbeleid. Dit onderdeel liet een verbetering zien van elf procentpunt ten opzichte van 2023 en scoorde met 71% het hoogste in de categorie bedrijfsvoering. Ook de score op energiebeleid en

voedselbeleid verbeterde, met respectievelijk tien procentpunt en 23 procentpunt (Leren voor Morgen, 2024).

Naast deze positieve ontwikkelingen, waren er ook gebieden waarop de gemiddelde score achteruitgang liet zien. Zo daalde de score op waterbeleid met zes procentpunt, op afvalbeleid met negen procentpunt, op mobiliteitsbeleid met veertien procentpunt, op biodiversiteitsbeleid met drie procentpunt, op inkoopbeleid met tien procentpunt en op diversiteits- en inclusiviteitsbeleid met vijftien procentpunt. Bij waterbeleid en biodiversiteitsbeleid (43% respectievelijk 51% van het totaal te behalen punten) ligt over het algemeen de meeste ruimte voor verbetering (Leren voor Morgen, 2024). Van mbo-instellingen die niet deelnemen aan de SustainaBul MBO zijn geen gegevens bekend.

Hoger onderwijs

Ook in het hoger onderwijs zien we een hoge score op het gebied van bedrijfsvoering. De SustainaBul HO laat zien dat er in 2024 in de categorie bedrijfsvoering 70% van het totaal aantal te behalen punten is gescoord. Dat is vergelijkbaar met een jaar eerder. Er wordt met name goed gescoord op de onderwerpen afvalbeleid (gemiddeld 74% van het totaal aantal te behalen punten), inkoop (gemiddeld 77% van het totaal aantal te behalen punten) en sociale duurzaamheid (gemiddeld 84% van het totaal aantal te behalen punten) (Studenten voor Morgen, 2024).

Wat betreft duurzame catering laat de SustainaBul HO een verbetering zien. Waar in 2023 nog elf instellingen *geen* punten haalden op dit onderdeel, zijn dat er in 2024 jaar nog maar zes (Studenten voor Morgen, 2024). Deze ontwikkeling sluit aan bij het onderzoek van ProVeg dat uitwijst dat 88% van de hogescholen en universiteiten in Nederland maatregelen heeft genomen om meer plantaardig en minder dierlijk voedsel aan te bieden (Proveg, 2024). Ook onderzoek van NOS wijst op een soortgelijke ontwikkeling (Haanstra, 2025).

Waar het minder goed gaat, is bij 'financiële huisvesting'. Hier is de score blijvend laag: gemiddeld scoren de onderwijsinstellingen 34% van het totaal aantal te behalen punten. De blijvend lage score laat zien dat nog maar weinig onderwijsinstellingen in het hoger onderwijs de overstap naar een duurzame bank of (pensioen)verzekeraar hebben gemaakt (Studenten voor Morgen, 2024). Het is dan ook niet gek dat Scientists for Future NL in 2023 de oproep deed aan alle hoger onderwijsinstellingen in Nederland om kritisch te kijken naar hun banken en verzekeraars (Scientists4Future NL et al., 2023).

Een laatste opvallende conclusie uit de SustainaBul HO is de actieve studentenparticipatie in het verduurzamen van de bedrijfsvoering. Veel studenten blijken ervoor te kiezen om in hun (afstudeer)projecten mee te denken over de verduurzaming van hun eigen instelling (Studenten voor Morgen, 2024).

Buiten het onderwijs

Ook buiten het onderwijs vinden ontwikkelingen plaats die een invloed hebben op de mate waarin onderwijsinstellingen werken aan duurzaamheid in hun bedrijfsvoering. Een potentieel positieve invloed komt van de ontwikkelingen rond de Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD), een Europese richtlijn voor duurzaamheidsrapportage (European Commission, sd). Deze richtlijn draait om duurzaamheidsverantwoording. Het verplichtende karakter van de richtlijn is onzeker, maar de ontwikkeling heeft al wel veel in beweging gebracht. Zo is er door het Ministerie van OCW, binnen het programma Samen Verantwoorden, een werkgroep opgezet die een handreiking voor duurzaamheidsverantwoording heeft opgesteld voor de gehele onderwijs en kennissector.

Naast deze Europese richtlijn, hebben ook nationale en lokale overheden invloed. Deze invloed kan eisenstellend, richtinggevend en ondersteunend zijn. Wat betreft onderwijshuisvesting gelden er vanuit de landelijke overheid bepaalde eisen op het gebied van duurzaamheid, veiligheid, gezondheid en bruikbaarheid (Ruimte OK, 2024). Voor inkoop is de invloed via het expertisecentrum aanbesteden van het ministerie van Economische Zaken *richtinggevend*. Veel onderwijsinstellingen hebben hier als publiekrechtelijke instelling mee te maken voor de inkoop van bijvoorbeeld hun meubilair, computers en schoonmaak, en vallen onder het Nationaal plan Maatschappelijk Verantwoord Inkopen 2021-2025. Hierin zijn richtlijnen opgenomen die erop sturen om bij de inkoop te letten op de effecten ervan op milieu en sociale aspecten (Pianoo, sd).

Voor de nieuwbouw en renovatie van schoolgebouwen in het basis- en voortgezet onderwijs zijn er vanuit het Innovatieprogramma Onderwijshuisvesting (2024-2039) subsidies beschikbaar die stimuleren dat de gebouwen voldoen aan eisen zoals een gezond binnenklimaat, geschiktheid voor inclusief onderwijs en duurzaam bouwen (Rijksoverheid, sd).

Wat kun je zelf doen?

Duurzame acties voor het schoolgebouw en de bedrijfsvoering kunnen vaak laagdrempelig genomen worden. Omdat het vaak om tastbare en zichtbare maatregelen gaat die zich lenen voor leerlingparticipatie, dragen ze bij aan de betrokkenheid en het draagvlak. Onderstaande tips helpen op weg:

1. [Routekaart verduurzaming schoolgebouw](#)
Routekaart met tips en links voor het verduurzamen van het schoolgebouw.
2. [Groene schoolpleinen evaluatietool](#)
Toolbox met tips voor het vergroenen van het schoolplein.

Conclusie gebouw en bedrijfsvoering

Concluderend kunnen we stellen dat er op het gebied van het verduurzamen van gebouw en bedrijfsvoering veel gebeurt. Ondanks dat schoolgebouwen vaak oud zijn en in zo'n 40% van de gevallen energielabel D of lager heeft, zien we dat onderwijsinstellingen maatregelen nemen om hun milieu-impact te verkleinen, en dat zij hier vanuit (lokale) overheden in worden geholpen door richtlijnen en subsidies. In het funderend onderwijs heeft bijna de helft van de scholen besparende maatregelen voor verwarming genomen, en gebruikt 60% duurzame verlichting. De helft van de geschikte schooldaken in Nederland is voorzien van zonnepanelen. Iets minder ver staat het met groene schoolpleinen: 60% van de schoolpleinen is niet groen. Ook in het mbo en in het hoger onderwijs wordt er aardig goed gescoord op het gebied van huisvesting en bedrijfsvoering. Hoewel waterbeleid, biodiversiteitsbeleid en financiële huisvesting relatief laag scoren, en scores op afvalbeleid, mobiliteitsbeleid, inkoopbeleid en biodiversiteits- en inclusiviteitsbeleid dalen, scoren onderwijsinstellingen die meededen met de SustainaBul 63% van het totaal aantal te behalen punten in het mbo en 70% in het hoger onderwijs. De ontwikkelingen rond de Corporate Sustainability Reporting Directive kunnen de komende tijd een impuls geven aan de communicatie over de verduurzaming van bedrijfsvoeringsaspecten van onderwijsinstellingen.

4. Conclusie

4. Conclusie

Duurzaam onderwijs biedt oplossingen voor verschillende uitdagingen in het onderwijs en de maatschappij. Zo dragen verschillende facetten van duurzaam onderwijs bij aan betere leerprestaties. Buitenonderwijs bijvoorbeeld, zorgt voor betere concentratie, het beter opnemen van de lesstof en bevordert het creatief denken. Daarnaast draagt het bij aan zelfvertrouwen in het leren, schoolbetrokkenheid en zelfbeschikking. Dit zijn cruciale voorwaarden voor het efficiënt aanleren van basisvaardigheden als rekenen en taal. Ook heeft duurzaam onderwijs een positief effect op het mentaal en fysiek welzijn van jongeren. Duurzaam onderwijs geeft jongeren handelingsperspectief en hoop om een bijdrage te leveren aan de maatschappelijke uitdagingen waarover zij zich zorgen maken. Bovendien creëert duurzaam onderwijs de omstandigheden die bijdragen aan het werkgeluk van docenten, omdat duurzaam onderwijs betekenisvol is en bijdraagt aan de toekomst van leerlingen.

Niet gek dus, dat **verschillende actoren de wens hebben duurzaamheid in het onderwijs te verweven.** Zo riepen jongeren in het voortgezet onderwijs schoolbestuurders middels een manifest op om werk te maken van de verduurzaming van het onderwijs. De Rijksoverheid zet met het 'Uitvoeringsplan Duurzaamheid in het Onderwijs' in op betere ondersteuning van scholen op dit gebied. Het bedrijfsleven wil met SBB werken aan het sneller integreren van actuele vakkennis in kwalificatiedossiers in het mbo, en docenten spreken in verschillende onderzoeken uit de wens te hebben om meer aandacht aan duurzame ontwikkeling en andere maatschappelijke vraagstukken te besteden. Hiermee wordt invulling gegeven aan internationale afspraken en richtlijnen die ervoor zijn bedoeld te zorgen dat alle leerlingen kennis en vaardigheden verwerven die nodig zijn om duurzame ontwikkeling te bevorderen.

Veel scholen pakken dan ook de kansen die duurzaam onderwijs biedt. Op vrijwel alle elementen van de Whole School Approach zien we dat scholen activiteiten ondernemen. Kijkend naar het curriculum, wijzen verschillende onderzoeken erop dat ongeveer een vijfde tot een kwart van de scholen in het funderend onderwijs duurzaamheidskennis en -competenties verweven in het onderwijsprogramma. Ook in het mbo en hoger onderwijs heeft het curriculum aandacht voor duurzaamheid. Soms in het kerncurriculum, maar zeker in aanbod van keuzedelen en minoren met aandacht voor dit onderwerp.

We zien groei in het aantal scholen dat gebruik maakt van de pedagogisch-didactische aanpak van buitenonderwijs. In het primair onderwijs geeft driekwart van de leerkrachten wel eens buitenles, waarmee in totaal ruim 1% van de onderwijstijd buiten wordt verzorgd. Bij mbo-instellingen die deelnamen aan de SustainaBul steeg de score op het onderdeel pedagogiek en didactiek van 38% van het totaal aantal te behalen punten in 2023, naar 49% in 2024.

Kijkend naar duurzaamheids-professionalisering van onderwijsprofessionals, zien we een groei in initiatieven die zich inspannen om meer aandacht te geven aan (initiële) scholing op gebied van duurzaamheid. Zowel de werkgroep duurzaamheidsdidactiek,

als het netwerk docentopleiders kenden groei. In het mbo en het hoger onderwijs lieten onderwijsinstellingen die deelnamen aan de SustainaBul groei zien in de mate waarin zij zich inspannen om de duurzaamheidskennis – en vaardigheden van het onderwyzend personeel te vergroten.

Ook op het gebied van samenwerking met de (lokale) omgeving zijn scholen actief, en duurzaamheid speelt in deze samenwerking een rol. In het funderend onderwijs zien we dit in het animo voor samenwerking met partners in de omgeving bij Technasia, programma's als Techkwadraat en de samenwerkingen met centra voor natuur- en duurzaamheidseducatie. In het (v)mbo krijgt de samenwerking vooral vorm door middel van stages, en in het ho door middel van onderzoeksopdrachten. De mate waarin duurzaamheid in deze samenwerkingen een rol speelt stijgt hierin bij deelnemers aan de SustainaBul in het mbo (met zes procentpunt) en in het hoger onderwijs met 21 procentpunt.

Op het gebied van gebouw en huisvesting geldt dat bijna de helft van de scholen in het funderend onderwijs besparende maatregelen voor verwarming hebben genomen, 60% duurzame verlichting gebruikt en de helft van de geschikte schooldaken is voorzien van zonnepanelen. Onderwijsinstellingen in het mbo en hoger onderwijs die deelnemen aan de SustainaBul laten onverminderd activiteiten zien op dit gebied. Zij scoorden er respectievelijk 63% en 70% van het totaal aantal te behalen punten.

Toch is ook groei nodig om de kansen van duurzaam onderwijs te verzilveren. De genoemde activiteiten die scholen ondernemen op het gebied van leren voor duurzame ontwikkeling vinden veelal ad hoc plaats. De vergelijking met andere Europese landen leert dat Nederland relatief weinig vastlegt in (wettelijke) kaders, richtlijnen, beleid of systemen. Dit maakt de aandacht voor de duurzame activiteiten kwetsbaar. Het ad hoc-karakter zien we terug in het curriculum, in strategisch personeelsbeleid, in (het ontbreken van) professionaliseringsschema's en in het leer-ecosysteem van scholen. Het ad-hoc karakter past in het beeld dat een expliciete visie op basis van duurzaamheid geen gemeengoed is, of dat er weinig capaciteit en middelen beschikbaar worden gemaakt om deze visie ten uitvoer te brengen.

De grote mate van vrijheid in het Nederlandse onderwijssysteem maakt dat onderwijsprofessionals en onderwijsinstellingen zelf keuzes kunnen maken om meer duurzame stappen te zetten. **Actuele ontwikkelingen bieden aanknopingspunten om de activiteiten die scholen al ondernemen uit te breiden en beter in te bedden.** Zo is het curriculum voor het funderend onderwijs volop in ontwikkeling door de actualisatie van kerndoelen en eindexamentermen, en worden vakken, opleidingen en kwalificaties in het hoger onderwijs doorlopend geactualiseerd. Deze actualisaties bieden aanknopingspunten voor onderwijsteams om met elkaar in gesprek te gaan over de verduurzaming van het curriculum. Daarnaast is steeds meer ondersteuning op het gebied van lesmateriaal, duurzaamheidsbij- en nascholing en duurzaamheidsrapportage. En belangrijker: er wordt in een samenwerkingsverband van verschillende ministeries gewerkt aan een ondersteuningsstructuur die scholen helpt om duurzaamheid op te nemen in de verschillende facetten die van invloed zijn

op leren. Al deze ontwikkelingen bieden momentum en steun om duurzaamheid explicieter op de kaart te zetten en beter in het onderwijs in te bedden. En om zo het onderwijs meer in lijn te brengen met de behoeften van jongeren, docenten, de samenleving als geheel en toekomstige generaties.

5. Verantwoording

De Staat van het Duurzaam Onderwijs is tot stand gekomen in een samenwerking tussen Coöperatie Leren voor Morgen en Collectief Natuurinclusief.

De Staat van het Duurzaam Onderwijs schetst - op basis van onderzoeken, feiten en cijfers - een beeld van de mate waarin onderwijsinstellingen in Nederland actief zijn op (deelgebieden van) duurzaam onderwijs. Dit beeld wordt geschetst op alle facetten die van invloed zijn op leren, door de verschillende onderdelen van de Whole School Approach (WSA) te onderzoeken aan de hand van verschillende indicatoren. Deze indicatoren zijn vastgesteld door een groep stakeholders en experts in een monitoringsraamwerk. De indicatoren zeggen iets over de ontwikkelingen *binnen* het onderwijs, maar ook over de mate waarin partijen buiten het onderwijs zich inspanssen onderwijsinstellingen te ondersteunen.

Het rapport gebruikt een veelheid aan onderzoeken die informatie bevatten over de verschillende indicatoren. Omdat sommige onderzoeken een kleine onderzoeksgroep kennen of een bias in de populatie kennen, baseren we onze conclusies zo veel mogelijk op het algemene beeld dat de onderzoeken in gezamenlijkheid schetsen.

Bronnen

De analyse van de stand van zaken in het mbo en ho stoelt voor een groot deel op de SustainaBul.

SustainaBul MBO

De SustainaBul MBO is een jaarlijks terugkerende benchmark van collegiale ranking op het gebied van strategie (integraal), onderwijsvisie, praktijk en bedrijfsvoering. Van de 54 mbo-scholen in Nederland deden er in 2024 zestien instellingen mee. Zij vertegenwoordigen samen 48% van de mbo-studenten in Nederland.

SustainaBul HO

De SustainaBul HO is een jaarlijks terugkerende benchmark waarmee Studenten voor Morgen de 33 grootste van de in totaal 51 hogescholen en universiteiten onderzoekt. Aan de hand van door de instellingen aangeleverde informatie en een rubric met vragen over onderwijs, onderzoek en bedrijfsvoering, beoordelen zogenaamde rankers de voortgang op het gebied van duurzaamheidsintegratie.

Academie voor Morgen. (sd). Opgehaald van academievoormorgen.nl

Asah, S. T., Bengston, D. N., & Lynne, W. M. (2012, juli). The Influence of Childhood: Operational Pathways to Adulthood Participation in Nature-Based Activities. *Environment and Behaviour*, pp. 545-569.

Boeve-de Pauw, Gericke, Olsson, & Berglund. (2015). The effectiveness of education for sustainable development. *Sustainability*.

Bourn, D. (2021). Pedagogy of hope: global learning and the future of education. *International Journal of Development Education and Global Learning*, pp. 65-78.

- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2024, mei 31). Opgehaald van cbs.nl: <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/03753>
- CINOP. (2024). *Kansen en uitdagingen binnen de sectorkamers van SBB*. CINOP. <https://cinop.nl/wp-content/uploads/2024/05/240506-Kansen-en-uitdagingen-binnen-de-sectorkamers-van-SBB.pdf>
- CINOP. (2024). *Toepasbaarheid van internationale competentiesets*. CINOP. <https://cinop.nl/wp-content/uploads/2024/05/240506-Toepasbaarheid-van-internationale-competentiesets-in-het-mbo-en-LLO.pdf>
- Collenteur, M., Kasper, L., & Van der Stok, L. (2023). *Startnotitie natuurinclusief onderwijs, een theoretische basis*. Natuurcollege.
- De Pauw, J.-B., Niklas Gericke, Olsson, D., & Berglund, T. (2025, november 24). The Effectiveness of Education for Sustainable Development.
- Duurzaamheidsdidactiek. (sd). Opgehaald van [duurzaamheidsdidactiek.nl](https://duurzaamheidsdidactiek.nl/publiciteit/): <https://duurzaamheidsdidactiek.nl/publiciteit/>
- Duurzame Studies. (sd). Opgehaald van duurzamestudies.nl
- Dyade. (2024). *Rapport positieve impact onderwijs 2024*. Dyade.
- Eco-Schools. (2024, april). Opgehaald van eco-schools.nl: <https://eco-schools.nl>
- European Commission. (sd). Opgehaald van finance.ec.europa.eu: https://finance.ec.europa.eu/capital-markets-union-and-financial-markets/company-reporting-and-auditing/company-reporting/corporate-sustainability-reporting_en
- European Education and Culture Executive Agency. (2024). *Building competences and supporting teachers and schools : Eurydice report*. European Commission.
- Europese Commissie. (2020). *EU-biodiversiteitsstrategie voor 2030*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie. (2021). *Climate Europese Commissie*. Opgehaald van climate.ec.europa.eu: https://climate.ec.europa.eu/citizens/citizen-support-climate-action_nl
- Evans, T. L. (2015, november 10). Finding Heart: Generating and Maintaining Hope and Agency through Sustainability Education. *Journal of Sustainability Education Vol. 10*.
- Grissmer, D., White, T., Buddin, R., Berends, M., Willingham, D., DeCoster, J., . . . Evans, T. (2023). *A Kindergarten Lottery Evaluation of Core Knowledge Charter Schools: Should Building General Knowledge Have a Central Role in Educational and Social Science Research and Policy?* Annenberg Edexchange.
- Haanstra, B. (2025, januari 16). Opgehaald van nos.nl: <https://nos.nl/artikel/2552050-steads-meer-universiteiten-en-hogescholen-willen-vleesvrije-kantines>
- Heinz, M. (2015). *Why choose teaching? An international review of empirical studies exploring student teachers' career motivations and levels of commitment to teaching*. Educational Research and Evaluation.
- HO Sustainabul. (sd). Opgehaald van ho.sustainabul.com: <https://ho.sustainabul.com/uploads/benchmarks/2024%20Benchmark%20Rapport%20SustainaBul.pdf>
- Hogeschool Leiden. (sd). Opgehaald van [hsleiden.nl](https://www.hsleiden.nl): <https://www.hsleiden.nl/opleiding/master-duurzaam-onderwijs>
- Inspectie van het Onderwijs. (2024). *Rapport De staat van het onderwijs 2024*. Ministerie van OCW.

- Inspectie van het Onderwijs. (2025). *Rapport Bewegredenen niet-bekostigd onderwijs*. Ministerie van OCW.
- IVN. (2025, februari 4). Opgehaald van ivn.nl: https://www.ivn.nl/nieuws/meer-groene-schoolpleinen-nodig-tegen-pestgedrag/?utm_source=linkedin&utm_medium=social&utm_campaign=groen-eschoolpleinentegenpesten_2025&utm_content=nieuwsbericht).
- IVN. (2025, januari 16). *IVN-petitie 'Alle schoolpleinen gezond en groen in 2030' overhandigd aan Tweede Kamer*. Opgehaald van ivn.nl: <https://www.ivn.nl/nieuws/ivn-petitie-alle-schoolpleinen-gezond-en-groen-in-2030-overhandigd-aan-tweede-kamer/>
- IVN. (2025). *Rapportage IVN Natuureducatie*. Utrecht: IVN Natuureducatie.
- Katapult. (sd). Opgehaald van wijzinkatapult.nl: <https://netwerk.wijzinkatapult.nl/map/netwerk/>
- KBA Consortium. (2023, september 8). *Rijksoverheid Documenten*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/09/08/toekomstverkenning-voor-middelbaar-beroepsonderwijs-hoger-onderwijs-en-wetenschap-deel-1>
- Kuo, M., Barnes, M., & Jordan, C. (2019). *Do Experiences With Nature Promote Learning? Converging Evidence of a Cause-and-Effect Relationship*. *Sec. Environmental Psychology*.
- LAKS. (2024). *LAKS roept schoolleiders en - bestuurders op om te verduurzamen!*
- LAKS. (2024). *LAKS-monitor 2024*. LAKS.
- Largo-Wright, E., Guardino, C., Wludyka, P. S., Hall, K. W., Wright, T. J., & Merten, W. J. (2018). *Nature contact at school: The impact of an outdoor classroom on children's well-being*. *International J Environ Health Res*.
- Leren voor Morgen. (2022, december 15). Opgehaald van lerenvoormorgen.org: <https://lerenvoormorgen.org/wp-content/uploads/2023/04/Leren-voor-duurzame-ontwikkeling-15-12-2022.pdf>
- Leren voor Morgen. (2024). *SustainaBul MBO*.
- Lodders, H. (2024). *Advies en Werkplan, naar een duurzamere onderwijspraktijk*. <https://open.overheid.nl/documenten/043c2f3f-be75-48de-a8d6-ef1e1aa6ec5b/file>
- Louis Bolk Instituut. (2024). *The feasibility of combining greening schoolyards and nutrition education in primary schools: A qualitative study*.
- Maas, J., & Postma, J. (2020). *Natuur en gezonde leefstijl. De wetenschappelijke onderbouwing van de relatie tussen natuur en gezondheid*. Utrecht: Arts en Leefstijl.
- Maas, J., van den Bogerd, N., van Dam, S., Bouman, M., & van der Veen, V. (2021). *2021. Jantje Beton*.
- Mann, J., Gray, T., & Truong, S. (2022). *Rediscovering the Potential of Outdoor Learning for Developing 21st Century Competencies*. *High-Quality Outdoor Learning*, 211-229.
- MBO Raad. (2020). Opgehaald van [mboraad.nl](https://www.mбораad.nl): <https://www.mбораad.nl/themas/sustainable-development-goals>
- Milieudefensie Jong. (2023). *Grotere klimaat zorgen voor de generatie van morgen*. Amsterdam: Milieudefensie Jong.

- Ministerie van I&W. (2024, mei 31). *Rijksoverheid documenten*. Opgehaald van [rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl):
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2024/05/31/toelichting-circulair-klimaatbeleid>
- Ministerie van LNV. (2023, oktober 26). *Rijksoverheid documenten*. Opgehaald van [rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl):
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/10/26/rapportage-stand-van-zaken-duurzaamheid-in-het-onderwijs>
- Ministerie van OCW. (2023, oktober 13). *Rijksoverheid documenten*. Opgehaald van [rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl):
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/10/13/uitvoeringsagenda-klimaat-energie>
- Ministerie van OCW. (2023). *Uitvoeringsagenda Klimaat en Energie*. Rijksoverheid.
- Mygind, E. (2007). A comparison between children's physical activity levels at school and learning in an outdoor environment. *Journal of Adventure Education & Outdoor Learning*, 161-176.
- NJi. (2025, januari 22). Opgehaald van [nji.nl](https://www.nji.nl): <https://www.nji.nl/nieuws/risicovol-buitenspelen-is-gezond>
- Noordhoff. (2021, december 7). Opgehaald van [noordhoff.nl](https://www.noordhoff.nl):
<https://www.noordhoff.nl/nieuws/zo-gaan-we-om-met-diversiteit-en-inclusiviteit-in-lesmethodes-7DXIt0tSQTgeXHRs2nDMww>
- Norwood, M. (2016). A narrative and systematic review of the behavioural, cognitive and emotional effects of passive nature exposure on young people: Evidence for prescribing change. *Landscape and Urban planning*, pp. 71-79.
- O'Flaherty, J., & Liddy, M. (2017, oktober 23). The impact of development education and education for sustainable development interventions: a synthesis of the research.
- Otto, S., & Pensini, P. (2017). Nature-based environmental education of children: Environmental knowledge and connectedness to nature, together, are related to ecological behaviour. *Global Environmental Change*, pp. 88-94.
- Peter, M., Diekötter, T., & Kremer, K. (2019). *Participant Outcomes of Biodiversity Citizen Science Projects: A Systematic Literature Review*.
- Pianoo. (sd). Opgehaald van [pianoo.nl](https://www.pianoo.nl):
<https://www.pianoo.nl/nl/themas/maatschappelijk-verantwoord-inkopen>
- PO-raad, VO-raad, VNG. (sd). *Sectorale Routekaart*. PO-raad.
<https://www.poraad.nl/arbeidszaken-bedrijfsvoering/onderwijshuisvesting/sectorale-routekaart-verduurzaming-schoolgebouwen>
- Practoraten. (sd). Opgehaald van practoraten.nl:
<https://practoraten.nl/practoratenoverzicht/>
- Proveg. (2024). *88% van hogescholen en universiteiten zet in op meer plantaardig voedsel*. Proveg International.
- PWC. (2021). *Duurzaamheidsverslaggeving in de publieke sector: groei in verantwoording over duurzame meerwaarde*. PWC.
- Rijksoverheid. (sd). Opgehaald van [rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl):
<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/financiering-onderwijs/huisvesting-onderwijs#:~:text=Voor%20vervangende%20nieuwbouw%20en%20renovatie>

- %20van%20schoolgebouwen%20kunnen%20schoolbesturen%20subsidie,een
%20gezond%20binnenklimaat
- RIVM. (2024, november 25). Opgehaald van rivm.nl:
<https://www.rivm.nl/nieuws/overgewicht-zal-blijven-toenemen-tot-2050-vooral-onder-jongvolwassenen#:~:text=Het%20percentage%20inwoners%20van%20Nederl and,het%20RIVM%20komende%20woensdag%20publiceert>
- Ruimte OK. (2024). Opgehaald van ruimte-ok.nl: https://www.ruimte-ok.nl/sites/default/files/2024-03/Eisen_voor_onderwijshuisvesting_infographic.pdf
- S-BB. (2023). Opgehaald van s-bb.nl: https://www.s-bb.nl/media/Obshuege/143570_meerjarenbeleidsagenda_2_tg.pdf
- Schooldak Revolutie. (sd). Opgehaald van <https://schooldakrevolutie.nl/>
- Science Guide. (2023, maart 3). Opgehaald van scienceguide.nl:
https://climate.ec.europa.eu/citizens/citizen-support-climate-action_nl
- Scientists4Future NL, SvM en Universitaire Young Academies. (2023, januari 17). Opgehaald van accountant.nl:
https://www.accountant.nl/siteassets/accountant.nl/diversen/fossielvrij_bankieren_brief_17jan2023.pdf
- SDG Nederland. (sd). Opgehaald van sdgnederland.nl:
<https://www.sdgnederland.nl/SDG/4-kwaliteitsonderwijs/>
- SDGs On Stage. (sd). Opgehaald van sdgsonstage.nl: sdgsonstage.nl
- Slimmen, S., Timmermans, P., Verploegh, T., Gillisen, D., & Nijdam, C. (2019). *Werken, leren en spelen op een groen schoolplein*. Vlissingen: Lectoraat Healthy Region, HZ University of Applied Sciences.
- SLO. (2024, november 4). Opgehaald van slo.nl:
<https://www.slo.nl/thema/vakspecifieke-thema/natuur-techniek/duurzame/#:~:text=Milieu%20en%20duurzaamheid%20zijn%20terug,2006%20gereduceerd%20tot%20één%20kerndoel>
- Stichting Fairtrade Gemeente Nederland. (2023). *Jaarverslag 2023*. Stichting Fairtrade Gemeente Nederland.
- Studenten voor Morgen. (sd). Opgehaald van studentenvoormorgen.nl:
<https://www.studentenvoormorgen.nl/>
- Studenten voor Morgen. (2024). *Benchmarkrapport Sustainabul 2024*. Opgehaald van <https://ho.sustainabul.com/uploads/benchmarks/2024%20Benchmark%20Rapport%20SustainaBul.pdf>.
- TechKwadraat. (sd). Opgehaald van techkwadraat.nl: <https://techkwadraat.nl>
- Technasium. (sd). Opgehaald van technasium.nl:
<https://www.technasium.nl/technasiumnetwerken/>
- Tillmann, S. (2018). Mental health benefits of interactions with nature in children and teenagers: A systematic review. . *J Epidemiol Community Health*, pp. 958-966.
- Twynstra Gudde. (2024). *Onderzoek mogelijke ondersteuningsrol NME- en NWT-centra bij duurzaamheid in de onderwijspraktijk*. Twynstra Gudde.
- UNESCO. (2022). *UNESCO UNESDOC Digital Library*. Opgehaald van unesdoc.unesco.org: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381228>
- UNICEF Nederland. (2024). *UNICEF Jongerenadvies 2024*. Opgehaald van unicef.nl:
<https://www.unicef.nl/files/Jongerenadvies-2024-digitaal.pdf>

- Universiteit Twente. (2024). *Trends in leerlingprestaties in de exacte vakken in groep 6 van het basisonderwijs*. Enschede: Timms-en-Peil.
- van den Dries, L., van 't Leven, S., & Bosters, E. (2024). *Benchmark Rapport Sustainabil 2024*. Studenten voor Morgen.
- van Dijk-Wesselius, Maas, Hovinga, van Vugt, & van den Berg. (2018). *The impact of greening schoolyards on the appreciation, and physical, cognitive and social-emotional well-being of schoolchildren: A prospective intervention study*.
- Vanaken, G.-J., & Danckaerts, M. (2018). Impact of green space exposure on children's and adolescents' mental health: A systematic review. *International journal of environmental research and public health*, p. 2668.
- Vereniging GDO. (sd). Opgehaald van vereniginggdo.nl: <https://vereniginggdo.nl/over-gdo/>
- Vereniging voor Hogescholen. (2022). *Sectorplan HEO*.
- VO-raad. (2024, april 23). Opgehaald van vo-raad.nl: <https://www.vo-raad.nl/nieuws/laks-overhandigt-duurzaamheidsmanifest-schoolbestuurders-en-leiders-moeten-serieus-aan-de-slag>
- VO-raad. (2024). Opgehaald van sectorreportage.vo-raad.nl: <https://sectorreportage.vo-raad.nl/2024-bedrijfsvoering/#:~:text=Blijvende%20aandacht%20voor%20duurzaamheid,41%25%20in%20het%20vo>
- World Economic Forum. (2025). *The Future of Jobs Report 2025*. World Economic Forum.
- Zurhake, S. (2025, maart 15). Opgehaald van nos.nl: <https://nos.nl/artikel/2559645-in-finland-keldert-het-aantal-astmapatienten-wroeten-in-de-aarde-helpt>

2025

**De Staat van het
Duurzaam Onderwijs**
lerenvoormorgen.org

leren
voor
morgen